Контрольный экземпляр

Бакъдар, вошал, цхьоагIо!

СЕРДАЛО

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКА ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ, КПСС НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКАНСКИ КОМИТЕТА ГАЗЕТ

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШИНАРА, 5 ФЕВРАЛЬ, 1991 ШУ. ★ № 15 (7957). ★ Мах 8 кеп.

Советски Союза Коммунистически парте Центральни Комитетеи Центральни Контрольни Комиссеи цхьана яьча Пленумах бола

ИНФОРМАЦИОННИ ХОАМ

1991 шера 31 январе цхьана КПСС Центральни Комитетен Центральни Контрольни Комиссен Пленум хилар.

Пленум хьажийта оттадаьдар ер дешаш:

1. Карарча ханах.
2. Регистраци яра КПСС Устав кийчдарах.
3. КПСС нормативно-методически документехи партийни организацеш организационно-методически чIоагIъярахи.
4. Союзни республикай компартей 1991 шерарча бюджетах.
5. Организационни дешаш.

Пленум хьайийлар КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева.

Пленума балха юкъе дакъа лоацаш бар парте республикански, краевой, областной, окружной комитетий хьалхара секретараш, хоржаш йолча КПСС центральни органашта юкъе ца йоагIача союзни республикай компартей ЦК-ай шоллагIа секретараши контрольни комиссей председателаши, КПСС-агара СССР халкъа депутаташ, партийни газетийн журналийн редактораш, СССР Герзашцарча Низий, цхьайолча ведомствайн организацейн викалаш.

Хьалхарча дешах лаьца къамаьл дир КПСС ЦК Генеральни секретара заместитела В. А. Ивашкос.

Пренешка къамаьлаш дир: Ю. А. Прокофьева — парте Московски горкома хьалхарча секретара, П. А. Жиганова — «Центральная» яхача шахта электрослесара, г. Партизанск, Приморски край, А. А. Поморова — парте Томски обкома хьалхарча секретара, В. В. Григорьева — Белоруссе Компарте Витебски обкома хьалхарча секретара, И. К. Полозкова — РСФСР Компарте ЦК хьалхарча секретара, В. А. Антонова — радиоизмерительни приборий Вильнюсски Iилма-тохкама института парткома секретара, Литовски ССР, С. И. Гуренкос — Украина Компарте ЦК хьалхарча секретара, Р. Атаджанова — Ленина цIерагIча колхоза председатела, Узбекски ССР, Е. Н. Махова — КПСС ЦКК председатела хьалхарча заместитела, Е. Н. Чернышова — парте Пермски обкома хьалхарча секретара, Е. И. Калинина — парте Ленинградски обкома секретара, П. М. Мельникова — «Карагандауголь» яхача производственни объединене Октябрьски революце цIерагIча шахта парткома секретара, Казахски ССР, М. Г. Алиева — парте Дагестански республикански комитета хьалхарча секретара, Б. И. Олейника — ССР Союза Лакхехьарча Совета Къамий Совета председатела заместитела, Ю. В. Лавренова — Московски машиннаькъа Москва-3 локомотивни депо машиниста, г. Москва, Г. Н. Селезнова — «Хьехархой газета» керттерча редактора, В. Ф. Рымашевске — Латве Компарте ЦК шоллагIча секретара, А. А. Малофеева — Белоруссе Компарте ЦК хьалхарча секретара, Г. П. Казьмина — парте Краснояpски крайкома хьалхарча секретара, Н. А. Моисеева — Военни совета члена — лаьттан тIарча бIун Политически управлене начальника, М. И. Бурокявичюса — Литвай Компарте ЦК хьалхарча секретара, А. А. Бессмертныха — СССР кхыча мехкашцарча гIулакхий министра, В. С. Куликова — С. Орджоникидзе цIерагIча Нижегородски авиационни производственни объединене фрезеровщика, В. С. Мальковске — Эстоне Компарте ЦК (КПСС) шоллагIча секретара, К. И. Комиссарова — Таллински паччахьалкхен консерваторе кафедра заведующе, Эстонски ССР.

Редакционни комиссеш вIашагIъехкар Пленума документаш кийчдара.

Хьалхарча дешах лаьца редакционни комиссегара къамаьл дир КПСС ЦК секретара А. С. Дзасохова.

Хьачуеннача предложенешкен замечанешкен массе оагIорахьара хьежачул, уж йийцачул тIехьагIа политически заявлени тIайийцар «Карарча ханен парте декхарийн хьакъехьа». Из кепайоазон тIа арайоаккхаргIолаш я.

«КПСС Устава регистраци ярах» а, «КПСС нормативно - методически документийн партийни организацешн организационно-политически чIоагIъярах» а лаьца доклад йир КПСС ЦК секретара О. С. Шенина. Пленумо ладийгIар «Союзни республикай компартей 1991 шерарча бюджета хьакъехьа» КПСС ЦК делай управляюще Н. Е. Кручинас яьча докладага.

Редакционни комиссегара къамаьл дир КПСС ЦК секретара Ю. А. Манаенкова.

Дешаш дийца даьнначул тIехьагIа Пленумо соцамаш тIайийцар «Регистраци яра КПСС Устав кийчдара хьакъехьа», «Партийни организацеш организационно - политически чIоагIъяра хьакъехьа», «Союзни республикай компартей 1991 шерарча бюджета хьакъехьа»; инструкцеш чIоагIдир: КПСС-е хоржамаш дареи хоржамий органий составера юхаваккхарен порядка хьакъехьа; КПСС членийн учетен партийни статистикаи хьакъехьа; КПСС организацешкарча делопроизводстваи хоржаш йолча органийн хьакъехьа; КПСС организацей членски партийни взносийн финансово-боахама гIулакхийн учетах лаьца; КПСС организацеша СССР Герзашцарча Низашка беча балха хьакъехьа; хIаьта иштта положенеш а: КПСС юкхьанцарча партийни организаце секретара статуса хьакъехьара; «КПСС ветерана» хьакъехьара. КПСС-е дискуссеши референдумаши яра хьакъехьара.

Пленумо решени тIайийцар КПСС ЦК-ай ЦКК-ай членийн составах комисси вIашагIйолла а республике коммунистий барт вIаштIехьбоаккхаргбола, граждански машари общественни цхьоагIои хулийтаргIола наькъаш лаха дагахьа, Эстоне партийни организацешкарча гIулакхий хьал довзара цига дIахьожае а.

Пленумо КПСС ЦК-а состава юкъера дIаваькхар А. И. Гельман, цо партецара бувзам хоадабаь хиларах тарра, Г. Г. Гумбаридзе КПСС ЦК Политбюро члена декхарех мукъавалийтар Грузе Компарте ЦК хьалхара секретарь волаш хинна цун гIулакхаш сацарца дувзаденна.

КПСС ЦК Пленумо хьакхайкаду эггара тIехьагIа ЦК члена, академика С. С. Шаталина кепайоазон тIа дийцачоа ше раьза ца хилар, цига цо шийна хеташ дийцар Советски Союза Коммунистически парте членстваца, цун Центральни Комитетерчунца хIаьта а, тардала йиш йоацаш хилар.

Пленумо КПСС ЦК Президиума тIадиллар н. С. С. Шаталина вийрзачул тIехьагIа цун гIулакхий хьакъехьарча дешага хьожалген аргIанарча КПСС ЦК Пленуме ювцийта предложенеш хьачулулген.

Нов. Г. И. Янаев СССР вице-президенталла харжарца а цу посте беча балха низ тIаберзабанза барг ца хиларца а дувзаденна из мукъавалийтар КПСС ЦК Политбюро члена, секретара декхарех.

Пленумо КПСС ЦК Политбюро членалла хержар н. Л. Э. Аннис — Эстоне Компарте ЦК (КПСС) хьалхара секретарь.

КПСС ЦК секретаралла хержар нов. П. К. Лучинский.

Цу тIехь КПСС ЦК Пленумо ший болх чакхбалийтар.

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета ПРЕСС-ЦЕНТРО ХОАМ БУ

Республика Лакхехьарча Совета аргIан йоаца пхелагIа сесси хьаеллале хьалхагIа цун массазара комиссеш республика 1991 шерара бюджет вIашагIйоллара керттерча принципашка хьежай шоай заседанешка республика Министрий Советеи финансай Министерстваи бехктокхамеча болхлоша дакъа а лоацаш.

ХьалхагIа хоам баь ма хилара, укх шера январь бетта юххье из документ дувцача хана депутаташа дукха замечанеш а яьяр, лоархIаме предложенеш а тийннаяр. Белгтала аьлча, цига дийцар здравоохранени, образовани, культура, спорт дегIайоалаярга дIадохийта ахча алсамдаккханза, кIезигагIа таро йолаш бола баха нах рыночни отношенешка довлача хана социально Iалашбара механизмаш кийчъянза, халкъа эша товараш дукхагIа хьадара кхы тIа а ахча хьожаданза дарг ца хиларах, кхыдарех. Правительствана тIадилладар закона проекта юкъе эшаш дола хувцамаш делген парламентареш хьажийта из юха а хьатIаяхьалген.

ЧIоагIа йоашхаш йийцар хувцамаш юкъедихьа йола 1991 шерара республика бюджет. Депутатий уйла къаьстта чIоагIа тIаззар цун расходни даькъо. Бюджета 72 процент социальни сфера дегIайоалаярга дохийтаргда республика ший доходий чотах. Кхы а 130 миллиони 469 эзари сом хьожадергда РСФСР стабилизационни фондера баха нах социально Iалашбара мероприятешта. ДукхагIйола предложенеш «Здоровье» яха тIанйца программа кхоачашъяра кхы тIа а таронаш лахара, паччахьалкхен управлене органаш лелаярга дIадодар кIезгдара, налога тайп-тайпарча аспекташка, социальни гIулакхашка дIадохийтар, керда маьхаш теркал а деш, кердадаккханза дарг ца хилара, экономика боараме лоаттаяра фонд хьае ахча тIадоагIаргдолча моттигаштеи механизмаштеи, кхыдолча хIамашта йоагIаш яр. Депутаташта дIахайтар республика юрта боахамеи продовольствеи министерства гIулакхашта финансировани ярца дувзаденна дIадохийтаргдола ахча, хьалхагIа а санна, РСФСР бюджета чотах хьожадергдолга, цу даькъе бахача нахага, йохкача юртбоахама продукце маьхашта нийшар юхаметтаоттадарга дIадохийтаргдолга.

Республика 1991 шерарча бюджета проект юххера а йийца яьннай массазарча комиссешка, хIанз из республика Лакхехьарча Совета сессе ювца езаш я.

Массазарча комиссеша иштта йийца а йийца, бIарчча могаяй «Нохч-ГIалгIай Республика халкъа депутат юхаваккхара порядка хьакъехьарча» закона проект а.

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиума членаша 1991 шера февраль бетта гражданаш тIаийбара ГРАФИК

1. **Петренко А. Н.**— Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Председатела хьалхара заместитель. Гражданаш тIаэцаргба 9 феврале 9.00 даьлча денз 12 сахьат даллалца Нохч - ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета № 203 йолча комнате. 13 феврале 12.00 даьлча денз 16 сахьат даллалца Ножай - Юрта, райисполкома здане чу.
2. **Султыгов М. А.** — Нохч - ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Председатела заместитель. Гражданаш тIаэцаргба г. Грозне 20 феврале 15.00 даьлча денз 18 сахьат даллалца Нохч - ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета № 203 йолча комнате.
3. **Цакаев Р. У.** — экологен Iалама рузкьах кхетаме пайда эцарен дешашта йолча депутатий массазарча комиссе председатель. Гражданаш тIаэцаргба г. Грозне. Пролетбата цIерагIа ДК 16 феврале 10.00 даьлча денз 12 сахьат даллалца.
4. **Вахаев М. Х.** — доазол арахьарча экономически бувзамашта йолча депутатий массазарча комиссе председатель. Гражданаш тIаэцаргба Сержень - Юртарча юртсовета цIеношка 16 феврале 10.00 даьлча денз 12 сахьат даллалца.
5. **Бутаев А. М.** — къаман политикаи къамашта юкъерча гIулакхийн дешашта йолча депутатий массазарча комиссе председатель. Гражданаш тIаэцаргба Горячеисточненская яхача станица юртсовета цIагIа 9 феврале 13.00 даьлча денз 16 сахьат даллалца, г. Грозне № 57 йолча юкъерча школе 16 феврале 15.00 даьлча денз 18 сахьат даллалца.
6. **Хациев Л. И.** — халкъа дешара, Iилман, культура, дин, кхетамбалара, спорта, этика дешашта йолча депутатий массазарча комиссе председатель. Гражданаш тIаэцаргба Орджоникидзевская яхача станице (Сунженски район) райисполкома здане 12.00 даьлча денз 16 сахьат даллалца.
7. **Салаев С. Х.** — халкъа эшача товарий, торговле, бахача наха коммунально - бытовойн кхыдолен гIулакхаш дара дешашта йолча депутатий массазарча комиссе председатель. Гражданаш тIаэцаргба г. Аргуне горисполкома здане 8 феврале 12.00 даьлча денз 16 сахьат даллалца.

СТАЛИНСКИ РЕПРЕССЕЙ IАЗАП ЭЗАРАШ ДАГАБОХА ДИ г. ГРОЗНЕ ЧАКХДАККХАРА ХЬАКЪЕХЬА

23 февраль сталински репрессей Iазап эзараш дагабоха Ди лоархIалда аьнна Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиумо баьча соцамца дувзаденна халкъа депутатий Грозненский городской Совета Президиумо, КПСС горкома бюрос хьаллаьцай репрессей Iазап эзараш дагабохар къахьегама коллективашка, дешара заведенешка, культура цIеношкеи Дворецашкеи, кинотеатрашка, библиотекашка 22 феврале парте ветераний вIашагIкхетараш дарца, собранеш, сайренаш ярца а города хIара районе (Ленински район — пионерийн школьникийн республикански Дворец, Заводской район — В. И. Ленина цIерагIа культура Дворец, Октябрьски район — ВОГ УПП клуб, Старопромысловски район— «Оргтехника» культура цIа). Памята сайренаш чакхъяхарца а белгалдаккхара хьакъехьа енна города халкъа депутатий районни Советий, къахьегама коллективай, партийни организацей, бахача наьха предложенеш.

Культуран искусстваи учрежденеша хьех: Х. Нурадилова цIерагIча Паччахьалкхен нохчий театро — Памята денна хетаьча спектакла премьера, А. П. Чехова цIерагIча библиотеко, изобразительни искусствай музея, краеведчески музея, филармоне — Памята сайренашка.

Бахаш бола берригa нах хьех оаха, моллагIа дин лелабеш, партешцен общественни болaмащцен уж бале а, чакхйоахача мероприятешка дакъа лаца.

Горсовет, КПСС горком, горисполком, г. Грозный.

ИйссазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета пхелагIа аргIан йоаца сесси хьаеллара хьакъехьа

Нохч - ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиумо хоам бу, Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета аргIан йоаца пхелагIа сесси 1991 шера 6 феврале Iуйрийна 10 сахьат даьлча КПСС Нохч-ГIалгIай республикански комитета общественно-политически центра цIеношка хьаеллаш хиларах.

Депутаташта регистраци ергьа Iуйрийна 8 сахьат даьлча денз.

ДА ВЕЛАЛУРГВОАЦАШ ДА

ХIАНЗ НАЬСАРЕН РАЙОНЕ ХЬАЙБАШ КХОАБАЧА ЭТТА ХЬАЛ

Вай республике хьайбай боахамашка этта хьал нийрча да. ДIадахача шера дукхагIча боахамаша кхоачашъяьяц шоай планаш. ХIаьта, из иштта нийсдаларах вай вахаре чIоагIа хоало. Цунна тешал деш да из продукци нагнагахьа мара ца хилар. Цудухьа тикашка аргIагIа латташ хул нах. Иштта цар рыночни мах а дикка айбенцаб. ХIаьта из продукци дукхагIа яла езачарех я Назрановски район. Бакъда, дIадахача шера цхьанна а совхозо кхоачашйинзар планаш. Уж кхоачамбоацараш нийсдалар бахьанаш а, тIехьагIа хьайбай боахамера хьалаш а тоадара фу де лаьрхIа ба ха безамболаш массехк хаттар дир тха корреспондента Назрановски райисполкома председатела хьалхарча заместителга, района АПК начальникага Тумгоев Мухьмадага.

— Мухьмад, дIадаха шу а чакхдаьлар района боахамаша шоай планаш кхоачаш ца еш. Къахьегамхошка дIа ца кхоачаш йисар шурий тоннаш, иштта дисар дулх а. Из сурт укхаза нийсдалар бахьанаш Iа дийцача бакъахьа хетар.

— Чакхдаьннача шера районе хIара Iаттагара яьккха шура 1560 килограмм мара яц. Из геттара кIезига я. ХIанад из иштта? Сога хьаттача, укхаза керттердар, кулгалхошта а специалисташта а шоай болх лерттIа дIабахьа ца хар да. Е из хьабе безам боацалга да. ТIехьарча хана уж хьакимаш шоай балхаш тIара мукъабалийтаб оаха. Из цаI да. ШоллагIа, фермашка геттара дукха да къаьна доахан. Уж юкъера дIа а доахаш дикагIча фух долча доахана Iул дебадара деш а хIама дац. Дукха ахча а телаш гаьннара хьакхийла шинараш да, царна эшшача тайпара доал ца дарах, уж дахкачул тIехьагIа цар Iодаь Iаьсий а эсала хул. Тоъал доакъар Iоаду тха боахамашка, бакъда, Iоадаьр во хул. Хьайбашта дIа-м тел из, хIаьта дукхагIдар цар ца дуаш дIакхувс. ГIишлон материалаш яц яхаш бахьанаш доахаш, лерттIа ремонташ ца ярах, хьайбаш латтача помещенешка шийла я. Цкъаза доахана хий мелача кадашка а ша баь хул.

Из цкъа отташ дола сурт да. ТIаккха гIулакх мадарра техкача гучадоал доахан цамогаш хилар. Районе дукхагIйолча фермашкара доахан туберкулез, бруцеллез яха лазараш долаш да. ДIадахача шера фермашка беннаб шн эзар етт. ХIанзчул тIехьагIа Iула юкъера дIабаккха безаш 1650 етт ба. Нагахьа санна районе кхоэзарнега кхоачаш а хьайбаш ца хилар теркалдича, кхетадеш дац селлара дукхача хьайбаш леладерий низ сенна эш.

Цу дерригнена уйла йича хьайбай вIалла бала болаш, цар гIайгIа еш а саг хиннавий - хьогI, аьнна, хеталу. ХIара совхозе болаш ба зооветеринарни болхлой. Аьлча а, ба яхаш, алапеш дIа-м тийннад царна, Бакъда, баьча балхага хьажача, доагIаша-м тийннадац.

— Мухьмад, керда Iодаь Iаьсий мел боча леладе деза ховш ма дий вайна. Царех хьахила дезаш да доахан. Уж дикка хьалкхедарга хьажжа мара царех доахан а хургдац. ДIадахача шера отчеташка хьажача сона гучадаьлар цу шера дукха Iаьсий дайналга. Цох лаьца фу аргдар Iа?

— Чакхдаьнна шу, цул хьалхарча шераца дистача Iодаь Iаьсий 1140 кIезигагIа да. Со чIоагIа цецвоаккхаш цхьа хIама да. Хеталу юкъера заведени лоархIаш йолча совхоз - техникуме доаханца беш бола болх чоалхане хургба-кх, аьнна. Бакъда, хьайбашца укхаза беш бола болх да веларгволаш бац: ланке аз маллара укхазара доахан а цамогаш да. ДIадахача шера даь 135 Iаса дар, дийна долаш дисар 32 Iаса мара дац. ТIеххьара а гучадаьлар укх фермера кулгалхо зоотехнически образовани йоацаш хилар.

Района кхыча боахамашка а да цу тайпара кхоачамбоацараш. «40 лет Октября» яхача совхозе соахна хIара бIаь Iатта тIехьара 36 Iаса мара хиланзар. Кхы дикагIа дац кхыча совхозашкара гIулакхаш а.

Iаьсий дукха довш хилара бахьанаш белгалдаьхача, царех керттера хет сона, царна лерттIа Iунал деш ца хилар. Цу хьакъехьа цхьа масал доаладергда аз. Цхьан ферме со нийсвенначa хана гучадаьлар телятницаш бутт баланза долча Iаьсашта чакхъяьккха шура мелаелга. Мадарра гIулакх техкача, гучадаьлар царна йоагIаш йола цIена шура цигарча болхлоша шоашта цIакхухьаш хиннaлга. Уж довра цхьа белгало из я. ШоллагIа, Iаьсий латтача помещенешка вентиляци болх беш ца хиларах во хьаж йоагIаш хул. Царна кIал доацаш да кIалхьарцар. ХIаьта царна доакъар телаш йола инвентарь ца юлаш бIеха хул. ТIаккха, мичаб уж доврг ца хилара бола тешам.

— Тахан хьайбай боахамашка эттача хьало хьагойт цхьаккха тайпа зооветеринарни болх районе дIабихьа ца хилар, мадарра аьлча, цун бала болаш саг ца хиннaлга. Цох Iа массехк дош аьлча бакъахьа хетар.

— ТIеххьарча шерашка мехка кхыча областашкара а регионашкара а ворхI эзар гаргга шинар доаладаьд района боахамашка, итт миллион сом дIа а дохийташ. Царех хиннар тахан гуш да. ХIанз уж доахан дукхагIдараш телха да. Цар луш йола шура 2—3 килограмм мара яц. Дукха зе хулаш, хи чу кхессача санна дайнад паччахьалкхен ахча.

Новкъа хеташ ях аз. Районе цхьанна а ферме болх беш яц искусственни осеменени еш йола пункт. Цудухьа, дукхагIдола доахан Iаьхара дус. Цу хьакъехьа цхьанна а тайпара учет еш яц. Из чIоагIа во да. Овлангара денз из болх тоабе хьожаргда тхо.

— Мухьмад, хьайбай боахаме керттердар доакъар хет сона, из рационо дIадеххача тайпара хьайбашта дIалуш ца хилча, цар шура хьалургьяц. ТIаккха районе мишта латт из гIулакх?

— Духхьал дIааргда аз, дега тоам беш дац. Цхьацадолча боахамашка дсакъар тоъал Iалашдаь дале а, бакъда, во кийчдаь да. Нагахьа санна, вай буаш бола кхача во кийчбаь хуле, меца дале а, из дукха ца буаш дIадолх вай. Иштта да-кх хьайбаш а. Силос кIоаг чу йоллача хана цун технологи телхаярах из яа йиш йоацаш миста хул. Кийчъяь йсл а вар тесса во я. Комбикорма а рационага йиллача 3 килограмм яла езаш я, из а йоагIача боараме доаханга дIакхачац. Къаьстта ала безам ба доакъар кийчдеш йолча цехах лаьца. Массайолча фермашка я уж цехаш. ХIаьта Аьлтий-Юртарча ферме мара уж болх беш яц. МалагIа да цун бахьан? Доахаш дола бахьанаш цхьаккха корта бсацаш да. Укх деношка района цхьан ферме хилар со. Дукха ахча дIа а дахийта хьалъяь доакъара цех я укхаза. ХьалИйча денз болх беш хиннaяц из. ДIатахкача эшаш яр цхьа пайда боаца оатхал. ТIехьагIа укх совхоза складера корайнр эшаш йола сатхал.

— Мухьмад, вай дIадувце а хьадувце а моллагIча боахаме керттера бараш болхлой ба. ХIаьта цар бытовой а социальни а хьашташ кхоачашдара малагIа гIулакхаш деш да фермашка?

— Iа нийса аьлар, моллагIча боахаме керттера вар болхло ва. Вайна ховш да дояркай болх мел хала ба. Денна а бусса а ферме ба уж. Балхара цIабаьхкача а цар йиш хилац тикашкара цхьацайола продукташ эца. ТIаккха хIара дийнахьа ферме автолавка йоагIаш хилча продукташ эца аьттув хургбар цар. Бакъда, района фермашка кIира цкъа мара ягIац автолавка, из а цкъаза ца йоагIаш нийслу. Сога хьаттача, автолавка хIара дийнахьа хила езаш я фермашка. Укх карарча шера болхлой хьашташ кхоачашдара дикка теркам тIабохийтаргба, аьнна, хет ссна.

ЧIоагIа хала хеташ цхьаькха а да. ХIара ферме долаш да цар хьашташ кхоачашдара лаьрххIа хьалдаь цIенош. Цу чу я тайп-тайпара кабинеташ: унахцIенон, бытови, душевойш, столовеш. Бакъда, шийла хиларах уж помещенеш болх беш яц. Цхьацадолча цIеношка дукха мах телаш ийяь мебель я, иштта тайп-тайпара сурт дола телевизораш. Цу цIеношка чу а баха салоIаш ца хилча сенна эшаш я уж, аьнна, хеталу. Из чIоагIа дега IаткъаШ да.

— ТIеххьара цхьа хаттар дар са. Районе нийсденна кхоачамбоацараш дIа а доахаш, дIахо шоай болх тоабара фу де лаьрхIа да шо?

— ЦIенхаштта тхоай болх тоабе лаьрхIад оаха. Из ца дойя паччахьалкхено а мегийтаргдац. ХIанз керттердар уж кхоачамбоацараш махулла сихагIа дIададахар да. Цу хьакъехьа дукха ха йоацаш тхоай исполкоме дийцар оаха из дош. Уж гIулакхаш тоадара йоккха программа тIайийцар цига. Царех да къаьна доахан дIа а доахаш Iул дебадар а, дикагIча фух долча хьайбашца тоадар а. Иштта, массайолча фермашка искусственни осеменени еш йола пункташ хьаеллар. Укх шера дсакъар Iалашдеча хана, тIахьожаш специалисташ а болаш, из лакхагIча классагIа Iалашдергда. Хьайбаш леладерашта салаIара хьалдаь цIенош тоа а деш, цар хьашташ дикагIа кхоачашде хьожаргда. Лакхе белгал ма даккхара, Iаьсий дукха довш моттигаш нийсъеннай. ХIаьта исполкоме а чIоагIа дийцар из дош. ЧIоагIа бехк а боаккхаш, фермерча специалисташта дIахайтар тIехьагIа уж санна дола кхоачамбоацараш гучадоале, уж балхара мукъа боалийтаргхилар.

Интервью нийцар М. ЧАХКИЕВ.

Хьалхе а дӀахьайта безам бар са ер статья вай республикерча, иштта цун доагӀол арахьарча «Сердало» газет дешарий дехарах кийчъяь йолга. Нах чӀоагӀа хьашт долаш ба лаьттан реформаца, ахархой боахамаш хьакхолларца, коллективни бешамаш лелаелта дегӀаккхувлара перспективаца, лаьтташта рекультиваци ярца, индивидуальни дӀепош дара, шоай доалахьара доахан леладара лаьрхӀа лаьттан участкаш къоастаярца. Укх цхьан статья тӀа вӀаштӀехьдаргдац цу деррига дешех лаьца кӀоарга дувца. Цудухьа вай хьожаргда цу дерригех мадарра доашхаш дувца. Оаха, республикански лаьттах пайда нийбара тӀахьожам лоаттабеча служба болхлоша, вай газеташ дешарашта хьалхашка тхоаш бекхе лоархӀ лаьттан фондах, вешта аьлча, юрта боахамерча производства керттерча средствахи промышленноста, Ӏилман, культурни центраш дӀанийсъяра, наькъаш, каналаш, Ӏамаш хьадара йолча базисахи пайда нийбара дешай хьакъехьа хӀанзалца кхоачамболлаш ца дувцарах. Цудухьа тӀехь-тӀайсагӀача хапа из гӀалат дӀадаккха хьожаргда тхо цу хьакъехьа материалаш кепаеттарца.

НАХИ ЛАЬТТЕИ

ПЕРЕСТРОЙКА хьалашка къаьнара лаьттан Кодекс кердачунца хувца эшаш хилар.

Лаьттан реформа бе-бе формашка эффективно боахам лелабара хьалаш хьакхоллара, лаьтта леладеча йола монополи дӀаяккхара, лаьтташ маьхах леладелга юкъедоаладара лаьрхӀа я, хӀаьта, тӀеххьара форма белггалара ха яьлча, вешта аьлча, 5—10 шу даьлча, из юкъейоалае лерхӀ. Лаьтта дохкара, из частни доалахьа дерзадара дешаш юкъе а долаш, лаьтта дӀадалара гӀулакхаш хувцара хьадда йола формаши ханаши, методаши белгалйоах суверенни республикаша, хӀаьта реформа чакхъяккхара бола керттера организационни болх моттигашкарча Ӏаьдало чакхбоаккх.

1990 шера, керттерча даькъе, союзни республикай территореш тӀа лаьттан реформа правови, организационни, экономически лард хьаяьй. ТӀанйцай лаьттах налог яккхара, лаьттах арендни мах телара, лаьтта хьадаккхараи къоастадараи, лаьттан кадастреи мониторинген, лаьттан участкаш йохкара - эцара условеш юкъейоалаяра порядок оттаеш йола республикански лаьттан кодексаши законодательни акташи, уж царга хьежжа центрца дагабовла ца безаш, из тӀулакх кхоачашде йиш йолаш ба. ХӀаьта моттигашкарча Советаша чӀоагӀду доагӀаш дола методически а нормативни а документаш. Цхьан ханна юхайоах ССР Союза а союзни республикай а лаьттах долча законодательствана дукхале еш йола къаьнара законодательни акташ, инструкцеши положенеши. Цунца хьаю моттигашка отделеней структура а йолаш лаьттан реформа яра йола республикай Комитеташ. ТӀаккха вӀашагӀйолл лаьттан реформа ерригa мероприятеш чакхъяхара, къаьст-къаьстача регионий специфика теркал а еш керттерча юртбоахама фондашта приватизаци яра йола белгалара методика. Республикашка тӀанйца лаьттан реформа яра законодательство кхоачашдар дукха лаьттан реформа яра йолча комитеташта дӀатӀайохк лаьтта дӀаса декъара йола, консультативни, тӀахьожама, арбитражни функцеш. Моттигашка цун саботировни яйтаргйоацаш граждански а уголовни а бокъонашта хувцамаш ду. Комитетий председатела декхараш кхоачашде оттабу цу специальностех лакхера деш р дийша, лаьтташ лорадаеи царех пайда нийбареи организацей сфере практически болх баь опыт йола нах.

ХӀАНЗ оттадеш да Нохч - ГӀалгӀай республика лаьттан реформах дола закон, из цун специфически белгалонаш теркал а еш оттаду. ХӀаьта реформа этапагӀа чакхйоаккхаргья. Хьалхарча этапе лерхӀ лаьтта халкъа депутатий моттигашкарча Советий доалахьа хулга чӀоагӀде. Цхьан ханна лаьттах пайда нийберий административни доазонаш белгалдоахаргда наха, предприятешта, учреждениешта, организацешта мел лаьтта эш хьожаргба, тӀехьагӀо юха дӀа-са декъаргдолча лаьттай лаьрххӀа фонд вӀашагӀйолларгья, лаьттан налогеи лаьттан мехкеи ставкаш оттаергья. ШоллагӀча этапе халкъа депутатий моттигашкарча Советашеи лаьттан реформа яра йолча Нохч - ГӀалгӀай Республика Паччахьалкхен Комитета органашеи лаьтта гражданашта, предприятешта, учреждешта, организацешта доалахьа леладе, пайда нийбе дӀа а лургда, чӀоагӀ а дергда, цу даькъе Нохч - ГӀалгӀай Республика законодательствага хьежжа из арендагӀа леладе дӀалургда. Гражданашта шоай доалахьа хургйолаш дӀаяла йиш я гӀона дола боахамаш, ахархой боахамаш, бешамаш леланра, хьайбаш леладара, хӀаьта иштта, юртбоахама производство леланрца дувзаденна кхыдола гӀулакхаш дара лаьрхӀа лаьттан участкаш. Цу лаьттан участкашка уж цӀеноши боахама гӀишлоши хьe бокъо йолаш ба. Хьалха хиннача даьшта а цар тӀехьенна а лаьттан участкаш юхалулга могадац цар юкъарча порядкагӀа шоай доалахьа лаьттан участкаш хьаэца йиш я.

Ресурсни таронаш теркал а еш, хьалхе баьча тохкамах лаьттан реформа доазошка гарггарча шерашка Российски Федераце 15—18 миллион гектар лаьтта наха дӀа а луш, 150—180 эзар ахархой боахам хьакхолла таро я. Гуш махиллара, РСФСР-е гӀолла юкъера боарам 100 гектар хул. Цхьабакъда, хӀара хьаддача моттиге ахархой боахамашта лаьрхӀа дӀалуча лаьттан боарам бе-бе хургба, иштта из тийша хургба цар специализацех, лаьттан фонда таронех, хӀара дезала болх бе могаргдолча членийн дукхалах.

ХӀанз дӀаала хала да вай республике мел ахархой боахамаш хьадергда, цар юкъера боарам мишта хургба. Вайцига шиъ условеш я, хӀаьта уж цӀенхаштта теркалъе а еза.

Цхьан района доазошка диллача цун боарам цхьатарра хургбац, хӀаьта бе-беча Ӏалама - экономически зонех дувца а эшац. Уж боахамаш хьакхоллара принципех, царна лаьттан участкаш ялара механизмех, ахархой боахамий бокъонехи декхарехи газетий оагӀонаш тӀа дийцад. Цудухьа, аз дукхьал белгалдоаккхаргда ахархой боахам лелабара йола лаьттан участкаш доалахьа лелае дӀалу халкъа депутатий Советаша, хӀаьта цар, уж паччахьалкхено оттадьча доазошка мах боацаш лу, оттаяьча нормал тӀех дармахьах. Халкъа депутатий районни (городской) Советаша ахархой боахмаш хьадара лаьттан фонд хьаю лаьттан запасех хӀаьта иштта, лерттӀа пайда ца нийбарах колхозашкареи совхозашкареи, кхычаргара хьадаьхача лаьттаех.

АХАРХОЙ боахам хьабе, из хьакхоллара лаьттан участок хьаэца бокъо лу юрта боахаме къахьийга опыт, е юртбоахама квалификаци йолча е лаьрхӀа кийчо яьча колхозникашта, совхозий болхлошта юкъера дикагӀболчарна. Ахархой боахамаш хьакхоллача чӀоагӀа лоархӀаме да лакхе белгалъяьха керттера положенеши принципаши теркалъяр.

Вай республикерча халкъа депутатий Советаша фу ду ахархой боахамаш вӀашагӀдохкача хана? Практически хӀара Совето шийна ловр ду. Республика Министрий Советага хаьтта хӀама а доацаш колхозий, совхозий балансера хьадоах юртбоахама лаьтташ. ТӀаккха уж къаьст - къаьстача наха а дезалашта а дӀатеӀ ахархой боахамаш хьадара. ДӀадахача 1990 шер 700 гаргга боахам хьабаьб, хӀаьта царех 2 мара законо оттаяьча порядках хьакхелла бац. ГӀулакх сенах латт аьлча, из латт, республике лаьттан учетагӀа лаьтта шоай балансе долаш цхьаь цаӀ юрта, поселка, станични Совет ца хиларах, хӀаьта, цудухьа райгорсоветий а цар исполкомий а бокъо яц шоай решенешца колхозий, совхозий лаьтташ гражданашта ахархой боахамаш хьакхоллара дӀадекъа. Цу тайпара бокъо дукххьал республика Министрий Совета мара еннаяц, цудухьа, уж боахамаш хьадаь лаьтташ колхозийи совхозийи балансе дус. Вай республике лаьттан фондах пайда нийбеча хӀаранега шийна ловр дайта йиш яц. ХӀаьта лаьттан дукхала а дикала а учет лелаяр — юртбоахама производствана нийса планировани яра цаӀ йола услови я. Цудухьа аз дехаргдар райгорисполкомий кулгалхошкара лаьттан учет елга чоалхане дерзадеш йола решенеш тӀа ца нйелга, лаьттах дола законодательство цӀенхаштта лораделга. ДӀахойодача хана оттаяь нормаши бокъонаши телха а еш, ахархой боахамаш хьадаьрашта цу лаьттах пайда эца бокъо луш йола паччахьалкхен акташ дӀатергья. Вешта аьлча, уж акташ оттае а дӀатела а езараш ба профессиональни кийчбаь нах, хӀаьта из Шатойски районе санна де йиш йолаш хӀама дац. Цига хӀаранена 0,10 гектарагара 0,50 гектарага кхоачаш лаьтта а луш, бӀаьш ахархой боахамаш хьаде кхийнад. Цу лоархӀамеча паччахьалкхен мероприятеца иштта бе-башха ца хеташ гӀулакх леладаро из общества хьалхашка кӀаттӀа боацача даккха тарлу. Ахархой боахамаш шоай боарамашка диллача оптимальни, долаш долча боахамий территореш компактно дӀанийсдаь хила деза.

Геттара дукха, кхотабенна нах бахача Назрановски, Шалински, Урус-Мартановски, Гудермесски районий территореш тӀа вай ахархой боахамаш хьаде сихдала дезац, аьнна хет соча. Тийрка йистера хьун зонага кхачалца болча оаса тӀа йолча колхозий, совхозий хьашташ теркалде деза, укхаза ахархой боахамаш хьакхоллара доазув оттадергда.

Уж хьалаш дукха дикагӀа да Наурски, Шелковской районашка. Укхаза нах иштта готта бахац, хӀара сага лаьрхӀача юртбоахама лаьтта дукхагӀа кхоач, хӀаьта цу нах хеттача бесса пайда а эцац.

ЮРТА боахамерча компетентни специалисташта хетачох, лоаман зоне ахархой боахамаш хьакхолларо гӀо дергда из шера а бӀаьхий а мохк дикагӀа караберзабара. Хоаш махиллара, вай мехках дахалехьа цу зоне 175 эзар саг ваьхав. Укхаза 181 колхоз хиннай, хӀаьта царна тӀачӀоагӀдаь 212 эзар гектар лаьтта хиннад. Цигача 32 эзар дезалга леладеш 186 эзар гектар лаьтта хиннад, е хӀара дезалга 6 гектар. Из лаьтта лоамароша йоакхо а еш, бизза пайда а эцаш леладарах цар вӀаштӀехьдоалаш хиннад цига 175—180 эзар бежан, 280 эзар устагӀен газен. 15 эзар говр лелае, дикка дукха ялат, баьцадаараш, сом модз чуэца. Иштта дегӀеена хиннай укхаза хьун промышленность а.

Лаьтта дӀа-са декъара йолча планагӀа укх шера май бетта республике чакхдаха деза наьха доахан леладара, ахархой (фермерски) боахамаш хьадара, бахача наха шоай цӀенош хьадара, коллективни бешамаш леладелга дегӀакхувлара лаьрхӀа Советий доалахьа дӀаяла езаш йола лаьттан участкаш къоастаяра балхаш.

ДӀадахача дин шера республика гражданашта 22 эзар участок къоастаяьй. Цхьабакъда, уж хьаэца безам бараш а ужжамисел ба, цу даькъе 17 эзар горожан а волаш. Из деш къоастадаь дукха ха хургьяр, нагахьа санна, лаьтта хьадала ца ловш болча колхозий а совхозий а кулгалхоша духьале ца йоре. Хьалхете а, из дош кхета а даь тӀаэца ловш бац кхы лакхера кулгалхой а, цар лерхӀачох, коллективни сомий бешамаш леладелга Терски а Сунженски а довкъаш тӀа, е лоаман зоне дегӀакхувла деза. Цу новкъостий шоай бешамаши дачаши г. Грознерча Главпочтера дӀайистача 8—10 километр мара гаьна яц. Нагахьа санна, цӀенхаштта дувцаш хилча, уж довкъаш коллективни бешамаш лелаяра пайдана дац (цига хий, наькъаш дац, лаьтта во да), хӀаьта Ведески а Шатойски а районашка а ухаш уж лелае атта саг раьза хургвац. Юххера а, вай дерригаш а кхета деза, коллективни бешамаш лелаяра хьакъоастадаь лаьтта юртбоахама оборотацара хьа ца къастилга, вешта аьлча, цунах кхы а чӀоагӀагӀа пайда нийбелга. ХӀаьта нагахьа санна воай республика гражданашта дикадар де вай доахке, Кхачан программа кхоачашъяра гӀо де доахке из дош гарггарча хана къоастаде деза.

РЕСПУБЛИКА кулгалхоша бахача наха индивидуальни цӀенош хьадараи цар гӀона дола боахамаш дегӀакхувлараи долча деша массаза а шоай таронга хьежжа теркам тӀаахийтаб. ТӀеххьарча 3—4 шера цу гӀулакхашта городе а юрташкарча районашка а 70 эзар лаьттан участок къоастаяьй. Царех 45 эзар гаргга хӀанз цхьаккха гӀишло хьалйинза мукъа я. ХӀана нийсденнад из? Цун ши бахьан да. Царех керттердар гӀишлон материалаш ца хилар. Нах из бахьан долаш цӀенош хьалде йиш йолаш бац. ШоллагӀдола бахьан. Лаьттан участкаш къестаю уж вӀалла яла эшаш йоацача гражданашта. Кхьметтел лаьттан участкаш къестаю кхувш боагӀараш, эскаре гӀулакх деча салташта, е дезал а цӀенош хьалде кхоачам а боацача студенташта а тӀехьа. Лаьтта тел уж шоай цӀенош а цунца участкаш а йолча гражданашта. ГӀишлош хьал ца еш яьсса улл 45 эзар участок, из 5 эзар гектар оаха лаьтта да. Из зал лаьтта юртбоахама оборотера хьадаьккхад. Из Урус - Мартановски «Горец» совхозе оахаш дола лаьтта миссел да. ХӀаьта вай иштта дӀаьхий дац, цхьаккха пайда а ца эцаш возал лаьтта тесса диттал. Республикерча цхьан сага 0,50 гектар лаьтта мара кхачац.

Лаьттан Кодексо а, кердача Кодекса проекта а йоагӀаш йолча статьяша белгалдоаккхачох, лаьттан участкаш дезала мара лац. Цхьабакъда, дезал цхьан сагах латташ хила а йиш я. ХӀаьта, из советски Ӏаьдала органаша регистраци яь хила беза. Тхога каст-каста хетт, фу де деза, нагахьа санна саг йоалаяь воӀ ший дезалца даьшца цхьана вахаш хуле, яхаш. Уж хӀамаш цхьадолча даькъе лаьттан Кодексе а белгалдахац. Цхьабакъда, нагахьа санна, воӀ даьшца цхьан цӀагӀа вахе, хӀаьта цу цӀагӀа тоъам болаш моттиг яле, цунна шийн цӀа хьалдара лаьттан участок яла эшац. Бакъда, нагахьа санна ши воӀ шоай дезалашца даьшца вахе из ше да.

Газеташ тӀа кепатехача кердача лаьттан Кодекса проекто юртий, станични, районни, поселкови Советий цхьаболча кулгалхоша шоай административни доазонашкара лаьттан фондах шоашта ловча бесса доалде бокъо луш санна лаьрхӀад. Ишта дар из, нагахьа санна цу Советий шоай лаьттан фонд а цу фондах пайда эца бокъо луш йола паччахьалкхен акт а хилча. Цу тайпара фондаш цар яц. Аз цӀаькха а белгалдоаьккх, цу Советий уж хилча а, царна республика Министрий Советага гӀолла мара колхозий а совхозий а лаьтташта доал де бокъо лац. Цунга хьежа ца Ӏеш, тӀеххьарча хана республика дукхача районашка каст-каста телхаду лаьттан Кодекс. Из цар телхаду общественни лаьтташ тӀа индивидуальни цӀенош хьадарца, цхьаннена а эшаш йоаца заправочни станцеш, гаражаш, закусочнеш хьалъерца, наькъаш нийсдарца, бурув летта установкаш ярца. Тхона из хиндадьначул тӀехьагӀа мара хац.

ЛАЬТТАН законодательство телхадерашца къовсам лоаттабе бокъо енна Комитета, хӀаьта цо из лоатта а бергба. Нагахьа санна, де низ дӀа ца кхсачаш тхо дусе, саха гӀо дехаргда республика кулгалхошкара. Юххера а, гайнаганза цхьанне никъ бехка безац-те гӀожа лаьттан законодательство телхадерашта?

Хьажал шо, нийса дий, «Грознефть» объединене шоаш болх барца толхадаьча лаьттай рекультиваци яра уйла ца а еш, бурув тохара скважина оттае а цун коммуникаци дӀатӀаяхьара а керда участкаш хьакъсастаеш хилар. Сенах тара да мехкдаьттен гази йоаккхаш дола Брагунски, Терски, Сунженски довкъаш, Оалкамара, Гандалбосера хоза Ӏалам долаш хинна моттигаш, Малгобекски район е р а, г. Грознера гонахьа дада лаьтташ. Цига цар йитай мехкдаьтта продукташ чухинна кӀоагашн бӀеха наькъаши, хӀаьта цига жа, салхазараш дов, иштта, демонтаж ца ше латт мехкдаьтта лекъа скважинаш, царна тӀайодаш хиннача коммуникацей линена лаьрхӀа ӀодегӀа аьшкбетонни а дахчан а бӀоагӀий легадаьд, нажа гаьнаш хоарцаяьй, «Грознефть» объединене подразделеней кулгалхоша яхачох, рекультиваци яь долча лаьтташ тӀа мехкдаьтта Ӏатташ тӀаювл.

Цу тайпара хьал ла йиш йоацаш а лаьрхӀа, республикански лаьтта дӀа-са декъара службо 1989 шера соцам баьб мехкдаьттен гази йоаккхача управленена лаьттан участкаш ца яла. ТӀаккха царна уж къоастайир колхозий а совхозий а кулгалхоша. Цар бокъо елар царна Грозненски, Гудермески, Шалински, Малгобекски. Надтеречни районий территорешка бурув тохара 22 скважина дӀаоттае, царна коммуникаци дӀатӀаяхьа, вешта аьлча, мехкдаьттапроводаш, наькъаш, электролини Ӏойилла. Иштта, юха а республика Министрий Советага хаьтта хӀама а доацаш, юртбоахама оборота юкъера даькхад 230—250 гектар сахаш дола лаьтта, иштта цунца докхха зе даьд юрта боахама а. Цу хана хиннача Совмина кулгалхоша шоай аргӀагӀа боахамий, «Грознефть» объединене подразделеней кулгалхой цӀенхаштта бехктохаме ца озарал совгӀа, тхогара деха болабелар, мехка газ а мехкдаьтта а эшаш хиларах, скважинашта хьакъоастадаьча лаьттанна сформлени елга. Нийса йоах — мехка эш мехкдаьттен гази, бакъда, ялат, дулх, шура кхы а чӀоагӀагӀа эш, хӀаьта цивилизованни общества цу тайпара нийрча гӀулакх мегийтаргдацар. Нагахьа, санна, республикански лаьтта дӀа-са декъара службана хетар а иштта мара теркал ца деш хилча, районни лаьтта дӀа-са декъарий хьалах дувца а эшац. Царца шоллагӀча, е кхоалагӀча сорта болча специалисташца санна мара гӀулакх леладац.

Законо ца мегийташе а района лаьтта дӀа-са декъара балха оттаву агроном, е зоотехник, из цар ду лакхехьарча квалификаце специалисташ боллаше, тӀаккха, районни лаьтта дӀа-са декъачун вӀалла бокъо а хилац, иштта, республикански служба дага а ца бовлаш балхара дӀа а воаккх из. Масала, иштта дир из, Назрановски, Нохай - Юртовски исполкомаша. Дукха моттигаш нийслу районашка лаьттах пайда эцара, из дӀа-са декъара дешаш, из гӀулакх леладе дезараш юкъе а боацаш къестадеш. Масала, боахамий баланса тӀара бӀаьш, эзараш сомийи комсийи бешамашта, царца дага ца бовлаш, списани ю, иштта лаьтташ къоастадаь доацаше хьаю заправочнеш, шашлычнеш, бе-бе кооперативаш, цул совгӀа, наькъаш дехк, гӀона дола боахамаш хьаду. Хьажал шо сенах тара ба Баку —Ростов автотрасса. Цу тӀа йоацаш хӀама яц: хӀара 5—10 километр участке шашлычнеш, буфеташ, ресторанаш, вулканизаце объекташ, карьераш, заправочнеш. Из деррига а 140—150 километр участка наькъа тӀа да. Укхаза беррига а бехктокхам шийна хьатӀа а эцаш майрра ала мегаргда, цӀена йоаца доходаш йоахача цу наха тӀехьа районий бехктокхаме кулгалхой латт, аьнна. ХӀаьта, цу зуламца къовсам лоаттабара способ — уж дӀахо хьал ца яйташ социар, законни бокъо а йоацаш хьалъяраш дӀаяхар. Укх тӀеххьарча 5—6 шера уж кховзткъанега кхоачаш хьалъяьй, цар балансе да 13,1 эзар гектар юртбоахама лаьтта. Цар балха анализ йича хьагучадоал цига хьаеча продукцега дӀадодар, колхозашкеи совхозашкеи додачунца нийсдича, 5—6 зза дукхагӀа долга, цудухьа, уж хьалъелга могаде йиш яц. Мадарра аьлча, предприятей кулгалхой, цар гӀаргарча гӀончий кисаш дуза моттигаш а хинна дӀаттай уж.

МАССЕХК дош ала безам бар са республике наькъаш хьдара хьакъехьа. Нагахьа санна хьалха автонаькъашта ремонт яран уж Ӏодахкараи йолча управлене шийн болх республика правительства белгалъяьхача участкашка мара беш хиннабеце, тӀеххьарча хана цар уж шоай безам болча Ӏадохк, цу тӀа а цар шоаш хӀадакьеча юртбоахама производствана даь зе меттасттадац. Со кхеташ яц юртбоахама оборотера оаха лаьтташ дӀа а лувцаш санна нийсдеш да Грозненски, Веденски, Надтеречни, Урус-Мартановски районашкара автотрассаш. ХӀаьта вай республико мохк бӀарчча хьайицача хӀара саг юртбоахама лаьттанца Ӏалашвара тӀеххьарча моттигах цаӀ гӀдалоац. Сенга хьеж-те цу гӀулакхашта духьала къовсам лоаттабе безаш йола районни лаьтта дӀа-са декъара службаш.

Со се специалист а дӀахойодача хана республика лаьттан фондах пайда нийбара хьалхара бехктокхаме вола саг а хиларах, кхеташ вац, ГуржегӀара а Дагестанера а частни жа леладечар шоай гаьзарий а устагӀий а вай истореи культураи памятникаш доха а деш, вай мехка Ӏалам юхаметтаоттаде йиш йоацаш дола докхха зе а деш, Нохч - ГӀалгӀайчене лоаман зоне доаржадеш хиларах, цар гаьзарашеи устагӀашеи Ачхой - Мартановски, Назрановски, Сунженски, Шалински, Урус-Мартановски, Гудермесски районий хьунашка Ӏа доаккхаш хиларах. Сона хац, вай лсалахоша малагӀча бокъонех Назрановски, Малгобекски, Надтеречни, Наурски, Шелковской районий 60 эзар гектар юртбоахама лаьтташ дӀа а лувцаш, республиках да воаца ков хӀанз даьд.

Вай столицана гонахьара нувхаш дӀанхувса моттигаш кӀезигье, города доазошка промышленни а граждански а гӀишлош хьаелга цхьан лсстаме дергзаде мегаргдацар - те. Укх городе малхбоален а Ӏарбий а архитектурага, къаьнарча Нохч - ГӀалгӀай архитектурага хьежжа гӀишлош хьалъе йиш яцар-те.

Сай къамаьл чакхдоалаш, ала безам бар са, лаьттан реформах йола РСФСР Паччахьалкхен Комитет хьаяра инициатива кхаь РСФСР халкъа депутата хилар, царна юкъе со а вар. ХӀаьта Б. Н. Ельцина, цун заместитела В. А. Исаева оаха дувцар кхета а даь, тха инициатива хьаллаьцар. Сона нийса хетацар РСФСР лаьттан фондах пайда нийбара из лорадараи йола РСФСР Паччахьалкхен инспекци РСФСР юрта боахама Министерства составе а доалахьа а хилар. ХӀана аьлча, дукхагӀча даькъе из служба цу министерства колхозашкеи совхозашкеи лаьттан фондах пайда нийбара дешашта тӀахьожам лоаттабе безаш яр. Иштта Нохч-ГӀалгӀай Республика лаьттан реформах йолча Комитета болх лерттӀа дӀагӀоргболаш цун квалифицированни кадраща, комплектаци е, помещенешца, транспортаца, Ӏалашъе, материально-технически Ӏалашон йоакхо е еза. Теша лов, республика кулгалхоша уж организационни дешаш къоастадеча эшаш дола новкъостал дергхиларах, хӀаьта Комитет шийна бенна тешам ца бсабе а, иштта тӀадехка декхараш кхоачашде а хьежаргья.

Б. БОГАТЫРЕВ,
Нохч - ГӀалгӀай Республика лаьттан реформа ярах йолча Комитета председатель, РСФСР халкъа депутат.

МаӀача наха нийсса хьинаре къахьегаш, цар доахачул тӀех деце, эсалагӀа доацаш производственни хьокхамаш доахаш бола кхалнах кӀезига бац ГӀ. Ахриева цӀерагӀча «Электроинструме н т» заводе. Уж ба предприяте ара мел хецаш йола продукци хьае ховш бола производственникаш. Цар цӀераш йоахача хана кулгалхоша эггара хьалхарчарца белгалйоаккхарех я литейщик Цурова Салмана Эсет. Йис бера нана укхаза болх беш я 1973 шера денз. Цу шерашка шийн балхах тӀехдика кхийттай из. Цудухьа балха эггара лакхагӀйола разряд еннай Эсета. Шийн керттерча профессех болх барал совгӀа массехк смежни говзал а караерзаьяй цо. Цудухьа мича хана а кийча я цхьа бахьан а нийсденна балха тӀара ваьннача машинашъечунна метта къахьега.

Литейни цехерча болхлоша чӀоагӀа лоархӀаши сийдеш я Эсет, Цунах тамаш елга дац. Шийца цхьана къахьегача машинашъерашца Ӏинерзен товш я из. Шийн йаьхий опыти дикагӀйола балха методаши камаьрша дӀа а йовзийташ, цо хьалхебаь говзанчаш я кӀезига бац укхаза. Ше санна хьаьнала а хьинаре а къахьега Ӏомабаьб цо уж.

Литейщик Цурова Эсет ше укхаза къахьега йолаелча денз даим яхье хьалха латташ хьайсагӀарех я. Цхьаккха смена дӀаяхийтац цо шийн норма 130—140 процент кхоачаш ца еш. Цудухьа дӀадахача шера залани кхоачашъярах заводерча машинашъерашта юкъе эггара хьалхарчарца рапорт делар цо. Иштта овсаре къахьегарал совгӀа шийн балха тӀа цхьаккха тайпа сакхат нийсдалийтац цо.

СУРТА ТӀА: литейщик Э. Цурова.
И. ПЛИЕВА сурт.

Болх дика бу

Грозненски «Трансмаш» завода болхлоша январь бетта план дикка тӀеххоачашъяьй Паччахьалкхен планагӀа лаьрхӀачул совгӀа арахийцай 222 эзар сома маьха товарни продукци. Цу даькъе заданел тӀех хьаьй 115 тракторни прицеп. Оттабаьча боарамал совгӀа маьхалъяьккхай бӀаьш эзараш сомий маьха тайп-тайпара продукци.

Уж толамаш доахача къаьстта дика къахьийгад Офицерова Любовь керте латтача заготовительно - сварочни участка, Петров Владимир Александровича, Дударов Адам Исаевича кулгалдеча механически сборочни участкай коллективаша.

Б. ДОТМАРЗИЕВ.

ЯХЬ

Вай даьша аьннад: «Яхь шийн вешийца а хила мегаргья, хӀаьта хьагӀ цхьаннеца а хила мегаргьяц». Из нийса да, хӀана аьлча яхь йолча сагах доалла дикадари пайдандари шийна а наха а накъадоал.

Вай чӀоагӀа бехказа даьле оал вайна тӀакхувшбараш болх бе ловш бац, царна атта вахар деза. Долаш дар дизза дӀа а оалаш, хьеха дезар дӀа а хьехаш, воашкара гӀулакх а эздел а, кагирхошта дӀа а гойташ кхее еза вай тӀехье.

Иштта мара, хьалкхувргбац дог-цӀена, эхь-эздел долаш, къахетаме бола вай метта дӀаотта беза кагий нах а мехкарий а.

Вай даьшка хинна яхь, денал, гӀулакх, къахетам, эздел кагийбарашта юкъера дӀадоалаш хилар чӀоагӀа новкъа хӀама да.

Вайнаьха иман дӀадоалаш латт. Из эггара телха хӀама да.

Заманга хьежжа дукха хул вай дӀа- хьа лелар. Автобусашка а трамвайшка а кагий нах а мехкарий а нийслу, воккхагӀчунга моттиг дӀа ца луш. Таксе чу хьо хайча, шофера юххе Ӏеш зӀамига саг а йоӀ а хул. «Хьавола, воккха саг, хьа моттиг ер хет сона, хьа метте мишта вагӀа со», — оала гӀулакхаца бола кагий нах кӀезига нийслу.

Из эхь да, яхь а гӀулакх а дегӀах ца далар да.

Хьалхарча замалахьа, вайнаьха яхь йола кагий нах а мехкарий а дукха хиннаб. Царех лаьца дукха иллеш, дувцараш кхоллаш хиннад халкъо.

«Яхь» яхача цу сийдолча дешах къамаьл де ловра сона.

Дуккхачарна хов хургда Дади - Юрт инарала Ермолова шийн эскарга къиза йохаяйта хилар. Цар дукха бераш, кхалнах, бокххий нах боабаьб. Юрт лаьтта моттиг йовзаргйоацаш, йоккхийча топашца хӀалакъяьй.

Цу дийнахьа БахӀадара Мустарг цӀи йолча зӀамигача саго шийна езача йоӀага, Ӏамара Зазега аьннад йоах: «Хьожаш хургья-кх хьо, тахан тхона юкъе яхь йола кӀантий хьайна гойт». Царга денална хилар дехаш, цхьан боарза тӀа латташ хиннай Ӏамара Заза, из беррига тӀом бӀарга а гуш.

БахӀадара Мустарг хьалха а волаш, тӀема юккъе берзалой санна майра латаш байра йоӀа.

Шовзткъа гаргга йоӀ, есараш баь, эрсий эпсараша дӀайигай. Мехкараша, шоаш дӀабугаш, барт баь хиннаб: «Укх бӀехача хьакхарчашка вай сий ца доадайташ, цу Тийрка чу лергда вай, яхь ца йохкаш, Ераш а хи чу а кхувсабалийта боабергба вай». Салтий а эпсараш а шоашта тӀехьа хи чу кхувсболийташ, царца мел хинна йоӀ цу Тийрка чу еннай.

Яхь хиларо низ бенна хиннаб царна шоай сий ца доадайташ, хӀалакхила.

ХӀанзарча кагирхошта юкъе кӀезига нийслу яхь йола кӀантий а мехкарий а, амма яхь дӀаяьлча, вайх де хӀама дац.

Вай, нохчийи, гӀалгӀайи, цхьан къамах нах да. Цудухьа вайна юкъе, кхыча къамашта хьалхашка, яхь хила еза, царга дӀахайта деза вай цхьан къаман долга.

Цу тӀехь вай барт хилча, бакъахьа хетар сона. Вай низ, барт, цхьоагӀо, яхь хиларах латт.

Дицдала йиш йоацаш хала шераш дар уж 1947—1952 шераш. Котиев Султангирин, Ведзижев (цӀи дага ягӀац), Астамиров Ахьмади сои—тхо Кустанае педучилище деша дагӀар. Со тӀем тӀа чӀоагӀа човнаш хинна вар, цудухьа сох къахеташ бар са новкъостий.

Эрсашха а кхыча къамех а волча массехк бӀаь сага юкъе тхо виъ-пхи вайнаьха саг мара вацар. Уж дега чу тхоех ца башаш санна хетар тхона. Тхона дешалургдац мотташ бар уж.

Из хсаделча, оаха барт бир, мел хала дале а, дика дешаш чакхдаргда вай, аьнна. Тхоах ца башаш хиннараш тӀехьабуташ, чакхъяьккхар оаха училище. Тхо кӀал ца дисар бахьан — тхоай дегашка яхь хилар дар. Из яхь яр дӀахойодача хана а тхо кӀал ца дитар.

Со тӀем тӀара цӀавоагӀаш, 1944 шера гуйре яр. Вайнах мехках баьхалга хацар. ХӀана аьлча, тӀеххьара яь хинна човнаш хала яр. Из бахьан долаш, масайтта операци а яь, ялх бутт совгӀа ха яьккхар аз госпитале.

ХӀаьта, цӀагӀара сога каьхат ца доагӀа шу совгӀа ха яр. Минводе йодача поезда чу вӀашагӀкхийтар сои, кхы а ши вайнаьха саги. Цу шиннех цаӀ — ГихтӀара, Ахьмад цӀи йолаш, зӀамагӀвола лейтенант вар, вож — БуротӀа вахаш хинна гӀалгӀа вар.

Цун цӀи Султан яр мотт сона. Из а эпсар вар. Уж дика доттагӀий болчоа тара дар гӀулакх. ГӀалгӀачунга совгӀата енна тепча яр. Цу тӀа полка командиро даь йоазув дар. «...За храбрость, проявленную в боях с фашистами». Командира цӀи а яр шийн кулгаца Ӏоязъяь. Бакъда, из сона йицъеннай.

1944 шу чакхдоалаш, тхо Алма-Ата кхаьчар эшелонаца. Тхо лорадеш НКВД-а салтий а эпсараш а бар. Со санна, соца хинна новкъостий а бар човнаш яь.

Алма-Ата сайца латташ, ше базар тӀа вахийта, аьнна, дехар дир Султана тхо лорадеш волчунга. Цо бокъо яланзар. Султана цхьа-шигӀа бсаккхашехьа а, цунна топ техар салтечо.

Цох чов хинна, из Алма-Ата госпитале вигар, эшелон Талды-Кургане дӀаяхар.

Яхь йолча доттагӀчо Ахьмада урс теха, тӀаккха топ теха, салте ве а вийна, мича вахав ца ховш, дӀавигар аьнна, хезар тхона.

Иштта хул яхь йолаш бараш... Вай дукха халонаш лелаяь нах да. Воашта тӀакхувшбараш яхь а гӀулакх а долаш Ӏомабар — вай декхар да.

Иман, эздел, барт, сабар, гӀулакх кердадоаккхаш — из Ӏомаде деза вай зӀамагӀбарашта. Дала аьттув боаккхалба вай цу тӀехь.

А. ЗАЙНУТДИНОВ.

ДИЙНАХЬАРА СТАЦИОНАР

Советски здравоохранене керттера декхар — бахача наха шийн ханнахьен дизза квалифицированни медицински новкъостал дар. ХӀаьта цу гӀулакха боккхача лоархӀаме да здравоохранене органийн учреждененн балха овлангара денз перестройка яр, болх вӀаштӀехьбоаккха прогрессивни формаш, профилактика, диагностика, дарбан керда методаши средствашн юкъейоалаяр.

Медицински новкъостал дикагӀа хилийтара, менгеӀ фондах пайда дикагӀа эцара, дарбан - диагностически процесс тоаяра боккхача лоархӀаме да цӀагӀара стационараш, больницашка унахой дийнахьа хургбола палаташ, поликлиникашкара дийнахьара стационараш санна йола дарбан - профилактически учреждененей балха керда формаши методаши юкъейоалаяр.

Дийнахьара стационараш цӀаьхха кхийтта а хронически а лазараш долаш болча, царгара хьал больнице Ӏобахка безаргбоацаш болча унахошта лаьрхӀа я. Дийнахьарча стационара штаташ учреждене кулгалхочо шийна хеттача тайпара уттаю.

Дийнахьарча стационарашка а цӀагӀа а дарбаш дайтарашта эша молхаш унахой шоай чотах нийю уж тӀачӀоагӀбаьча аптекашкара, хӀаьта унахошта гӀулакх деш лелаю хӀамаш царга хьожача поликлинико Ӏалашъю.

Хьажа а дарба де а Ӏобохкаргбола унахой хьахоржа участкови лораша — терапевташа, педиатраша, кхыча специалисташа. Ди даккха стационаре хьожабе йиш йоацараш хала лазар а кхийтта, дийнахьа а бисанна а лорий бӀарг тӀалатта безаш бола унахой ба.

Ленина цӀерагӀча проспектагӀа, 53 йолча 1-ча городской поликлинике 1990 шера 1 декабре денз хьа а йийла болх беш я ди доаккхаш унахой боадабу стационар, кхалнахаи маӀача нахаи цхьацца палаташ а йолаш. Шин сменагӀа болх беш йолча цар цкъа эцаш 20 совгӀа унахо дӀачуэц. Хьалхарча сменера унахой Ӏуйрийна 8 сахьат даьлча денз делкъа ха хиллалца Ӏа цу чу, хӀаьта II-ча смено сарралца болх бу. Унахошта амбулаторни карташ (лазари историеш) язду, цар тӀа хул унахочунга фу хьал да а цунна малагӀа дарбан гӀулакхаш даьд а хьахьокхаш дола хоамаш. Дийнахьарча стационаре болх беш дика говзал йола лор - терапевти медицински сестраи я.

Унахой гӀулакха поликлинике я: клинически лаборатори, рентгено - диагностически служба, физиотерапевтически отделени, ЭКГ кабинет, эндоскопически кабинет, маьхий Ӏетташ дарбаш ду кабинет, массаж а ЛФК а.

1-ча поликлиника коллектив шийн беррига низ а говзал а дӀаяла кийча я унахошта дарба дара опыт тоъяран юкъейоалаяраи.

С. ДОБРИЕВ,
НГӀАССР заслуженни лор.

ЖАМАРАШТА ХУЛА ЛАЗАРАШ

Жамарашкара лазараш гучадоахаш компьютерни система шиъ тайпара дика говзал Iомалъй Москверча Сеченова цIерагIча Медицински академе. Цуна ларде лаьцай йовзаш йола биохимически анализаш, цхьабакъда, хIанз деш долча тохкамел башхагIа я уж тохкамаш дара а дашхара а методика массазаръяр санна ца хиларах.

Медицински академе урологе клинике хьахьекхар сога кердача хьисапегIа техкача цхьан унахочун анализах хьахиннараш тIадола карта. Цу тIа ший белгалонашца дувцар жамараша беш бола болх хьахьокхаш йола тайп-тайпара хIамаш (белггала аьлча, белок, мочевина, креатин, кхыяраш) цар чу мел йоахк а малагIаш я а. Массаза а ховча тайпара хайнадац уж миштай: анализ дIаялале хьалхагIа пациенташ... физкультура ю. Из бахьан долаш жамараша чура хьахьокхаш йола хIамаш сов дукха хиларах уж тахкара компьютер ийшай.

Бакъда, цу балха «Iомае» йийзар из. Юххьанца компьютеро шийна чу а лаьца. шиъ банке дIачуйохкар массазарча способагIа яьча анализех хьахиннарий даннеш, диагнозаш увттаяра лелаеча методий маIана духтIаювлар. Цул тIехьагIа экзам хьаттар цунга. Цигтача гучадаьлар, мах баь варгвоацаш доккха новкъостал специалисташта де низ кхоачаш компьютер хилар. Цо цу сахьате хьаувттаю пациента жамараша болх дика бара хиланза ярг мел йоаца параметраш, кхы вIалла ха а ялалехьа диагноз оттае а мог. Дулха биопси (оттаяра массехк ди эшаш йола чоалхане анализ) хIакзчул тIехьагIа эшаш яц. ДагадохкарагIа аьлча, сога хьахьекха карт даькккача пациента жамарашкара цу способагIа кораяьй нефрити склерози.

Кердача метода автора медицински Iилмай доктора Шапиро Светланас дувц:

— Жамарашкара лазараш гучадоахаш диагноз оттаяр — хьовзам болаш, хала, дуккхача хьале унахочоа сакхат дергдолаш гIулакх да. Цул совгIа, массаза а цу гIулакха хIанзалца лелаяьча методаша цкъаза кхоачамболаш хоам хьалац. Оаха кийчъяьча способо йиш хулийт жамарашкара лазар бокъонца ше мадарра хьагучадаккха, тохкамбара йоаю ха дикка кIезигъю, хIаьта пациента вIалла лазар а дац. Цу метода ларде яхкай дика йовзаш йола чиша, яь биохимически анализаш, цхьабакъда, хIанз деш долча тохкамел башхагIа я уж цар чакхъяхара схемаш массазаръяраш санна ца хиларах. Деннен бийсаннен гулъю даннеш хьддача хан-йовкъашка — сатийна, волаш, лаьоххIа физически медикаментозни къа а хьегийташ. Дуккхаза а цу тайпара къахьийгача жамарашка «къамаьл дайт», «гуччахьа хьадувцийт» шоай лазараш. Цул совгIа, шоай тайпара наькъаш дохк организма чура белок, мочевина, кхыйола хIамаш араяхара. Цу тIа а моллагIча хIанзарча биохимически анализаторца а де йиш йолаш да из. Оаха пайда эц США «Техникон» яхача фирма приборах. Уж деррига гойтамаш Iомадеш хиннад хьалхагIа а, вешта, жамараш тоъал сатийна долча хана. Цхьабакъда, гучадаьлар цхьаькха хIама къахьегийтача хьалашка мара гломерулонефрити амилоидози, пиелонефрит а туберкулез а санна дола жамараштa хула цIенхаштта лазараш, цхьадола онкологически лазараш хьагучадаха йиш ца хилар.

— Хьахиннараш тохкама кердача методикага гIолла дашха лаьрхIа йола къаьсттача компьютерни программай пакет хьаяьй оаха, — къамаьл дIахоьу математика - программиста Сорокин Александра. — Юкъейоалаяьй даннеш къестаю математически способ. Цо йиш хулийт пациента жамара шиъ тайпара математически модель хьае. Цунна чура гучаяха вIаштIехьдаьннад жамарий дулха хулача тайп-тайпарча лазарийн хьален башхалонаш. Уж я йоагIйоагIача диагностически программашта — алгоритмашта ларде йийшараш а. Тахан шовзткъе итт совгIа я уж. «Жамарашкара лазараш гучадоаха компьюторни система» аьнна цIи тиллай программай ерригача комплексах.

Клинически тохкамаша хьахьекхай диагнозаш увттаеча цу система йоккха диагностически таро. Кердача методикагIа тохкам баьча 400 совгIча пациента оттаяь диагноз геттара нийса хиннай (биопсе даннеша бакъдаьд из). Цу хана тха довза вIаштIехьдаьннад жамарашка хулаш дола тайп-тайпара хувцамаш, кхыметтел лазар клинически боарамагIа додаш хилча а. Цу дерригача хIамаш бакъде йиш хулийт хирургически наькъаца жамарий дулха юкъарчал доацаш беш бола тохкам компьютерни способага геттара дика булаш хилар бакъде. Керда метод чоалхане яц, эшшача хана кийча я, унахо йIаьхача хана стационаре алла везийтац. Тохкам бара цаIъах — ши ди мара эшап. ЛоархIаме да, лазар хьайнача юкъехье, цамагар (цу даькъе онкологически дар а) хьагучадаланза долча хана цунна диагноз оттае йиш хилар а. Профилактикана а чIоагIа аьттув хулийт цо.

Борис САМОИЛОВ. (ИАН).

ТIехдика сомий сок (мутт) йсаккх Липецке хьаьяча «Прогресс» яхача советско-шведско - бразильски предприяте. СезонагIа укхаза чакхбоахаргба 40 эзар тонн стандартни боаца, вешта аьлча, лоаттабе пайдана боаца Iажаш.

IажийIараш хинна ца Iеш, предприяте йоахаргъя морковнин апельсиновин сокаш, баьцадаарийн сомен берий кхача а.

Предприяти хьалъярга дIадахад 30 миллион сом ахча. Цун кхоалагIдола дакъа валютни ахча а долаш. Импортни производственни линеех советски оагIоно валюта дIадахийтадац, хIана аьлча, поставщикашта Iажий концентрат а луш дIатокхаргда тIахьаьрча декхар.

3—4 шера декхараш дIатекха яьлча «Прогресс» пайда бе йолалургья сомаш а валюта а доаккхаш.

СУРТА ТIА: предприяте продукци дIаяхьийта кийчъяь латт.

С. ГУБСКЕ сурт.
ТАСС фотохроника.

IИЛМАНХОЙ—МЕТТАХ ДОЛЧА ЗАКОНАХ

30 январе Л. Н. Толстой цIерагIча Нохч - ГIалгIай паччахьалкхен университете хилар меттах долча закона проект ювцаш Iилманхой совета заседани. Цига хьийхабар Iилма - тохкама института лингвисташ, йоазонхой, Iилманхой. Заседани хьайийллар филологически Iилмай доктора, филологически факультета декана Ф. Г. Оздоевас.

— Меттах долча закона проект араллар а из ювца оттаяь хилар а вайнаьха къаманна боккхача лоархIаме гIулакх да, — аьлар Оздоевас. — Сога хьаттача, из закон тIаэца а чIсагIде а деза, наха юкъе шерра дийца а дийца, хувцамаш а тIатохамаш а даьчул тIехьагIа. Цхьабакъда, из закон тIаэцалехьа кийчъе еза материальни кIийле. Цул совгIа, Iилманхоша, лингвисташа, хьехархоша массови информаце средствашка гIолла кхы дIахо а дувца деза цу хьакъехьа шоашта хетар. ХIаьта, цу закона проект ювцача дизза дакъа лаца деза кхыча къамех болча наха а.

Иштта къамаьлаш дир заседане дакъа лаьцаш хиннача Л. Н. Толстой, цIерагIча ЧИГУ ректора В. А. Кан-Калика, эрсий метта кафедра заведующе профессора А. С. Куркнева, профессора И. А. Ширшова, доцента А. И. Халидова, Вайнаьха кафедра заведующе профессора А. Д. Тимаева, языкознане кафедра заведующе профессора И. Ю. Алероева, доцента Р. И. Ахриевас, НИИ вайнаьха метта сектора заведующе О. В. Чагинова.

А. ХАРСИЕВА.

ПЕРЕСТРОЙКЕ ХЬАЛХАЛАТТАРАШ

ЦУН ВАХАРА НИКЪ

«Чечингавтотранс» производственни территориальни объединена чуйоагIача пхелагIча пассажирски автотранспортни предприяте (ПАП-5) кIезига бац моллагIа шоашта тIадахка декхараш массаза а дизза кхоачаш а деш, цIена болх беш бола водителаш. Цар цIераш йоахача хана предприяте директора заместителa Албакова Бориса эггара хьалхарчарца белгалваьккхар цхьоалагIча класса водитель Мехтиев Бекмурзан Мовлаевич. Укх тайпара лоацца характеристика елар цо цунна: «башха-дика водитель, цунах тийша Iа тIадиллача гIулакха тешаме новкъост, хадданза яхье хьалха латташи хьинаре къахьегарца шиъ новкъосташта хьокхам телаши хьавоагIачарех цаI ва Бекмурзан».

Доккха тешал да кулгалхочо цунна деш дар. Из иштта хилар къаьгга хьахьокхаш дола масалаш дукха доаладе йиш я. Пассажираш дIа-хьа кхувлача маршруташка, иштта заказех болхлой дIа-юха кхувлача тайп-тайпарча организацешка къахьегаш хиннав из. Ше дIа мел кхаьчача моттиге нахаца товши Iимерзен волаш хиларах доккха тешал тIехьа долаш таханарча денга хьакхаьчав из. Цхьан дийнахьа тIанийсвелар из кхаь шера ше дIа-хьа кхувлаш хиннача «Горплодоовощторга» ПМК гIишлонхошта. Укх тайпара къамаьл хилар царна юкъе:

— Бекмурзан, заказах кхыча организаце балха хIана вахав хьо, тхогара малагIа гIалат даьнна, е оаха малагIа бохам баькка нийсделар хьо тхо долчара дIавалар? — яха хаттараш дора гIишлонхоша. — Хьо санна дисциплина, эхь-эздел дола, хьалхашка латта декхараш цIена кхоачашдеш вола водитель нийсвеннавац тхона хьо тхо долчара дIаваьлча денз. Хьай бехкагIа тхо балха тIа дIакхоачаде а цIакхоачаде а цкъа тIехьа дитанзар Iа. Долче, оаха массане а чIоагIа баркал ях хьона, дехар а ду хьога тхо долча балха юха вар.

Цунцара шоай безам боккха хилар Бекмурзана хьахойташ къамаьл дар царна юкъе хиннар. ХIаьта водитела шийна эггара бочагIа дола совгIат лоархI цо наха иштта ше везаш хилар.

Массехк шера болх баьб цо экскурсбюро. Тайп-тайпарча маршруташка экскурсе ухаш, нах дIа-юха кхувлаш хиннав Б. Мехтиев. БIаьш бола пассажираш дIаюха кхийлаб цо Баксан, Голубые Озера яхача а кхы дуккхача а моттигашка. Наха культурни гIулакх деш, царца товши Iимерзен хиларца чIоагIа белгалваьлар из. Цудухьа из цига болх беш волча хана экскурсбюро кулгалхоша, салаIа экскурсешка ухача наха яьха баркалаш дукха да, массехк Сийлен грамота а еннай, маьхера совгIаташ а деннад цунна цига. Тахан а тIехьа цунна чIоагIа хьашт а долаш, цига юха балха дIавехаш ва из.

ХIанз из къахьегаш вола участок эггара халагIен бехктонхамегIей лоархIачарех я. ВаларгтIара, УрусМартанера болхлой Грозненски консервни заводе хьаккхувлаши уж юха цIаккхувлаши ва из. Iуйрийна ворхIлагIчох ах сахьат доалача хана цигара болхлой автобуса тIа а ховшабаь, бархI сахьат лалалехьа заводе хьакхоачабе безарех ва Б. Мехтиев. Хьалхашка латта декхараш, гуш махиллара, халагIчарех да. Цхьабакъда, шиъ бехкагIа ше дIа-хьа кхувлача консервщикий балха тIа цо хьовзам хилийта, уж балха хьабахка тIехьабисийта цхьа моттиг хиннаяц. ГIулакхаца, йист хиларца из гIалат ваьнна, царна хьалхашка Бекмурзан цIийвала везаш а цхьа моттиг нийсъеннаяц. Цудухьа цар массане а чIоагIа лоархIаши сийдеши ва из.

ХIанз ше къахьегаш волча ПАП-5 Мехтиев Бекмурзана болх бу иттех шу да. ХIанз шийгарча ЛАЗ-695 маркагIа йолча № 64-46 ЧИЗ автобуса тIа из болх беш вола ялх шу совгIа ха я. Ялх эзар совгIа километр никъ баьб цо цу юкъа. Предприяте баланса тIера дIа а йоаккхаш, цунна списани е еза ха хьатIаэтта тоъал ха я. Цхьабакъда, тахан а тIехьа наькъа тIа хьовзам ца хулаш болх беш я из. Цун керттердар да Бекмурзанен цун сменщика Азимов Iумарен шоашкарча автобуса дика доал делга.

Цхьаккха бутт дIабахийтац цар шоай задани тIехкхоачаш ца еш. Цунах тамаш елга а дац. Маршруте а хинна сарахьа гараже хьачуккхаьчача, цIа баха сихбенна хьувзац сменщикаш. Машиндаьтта хувца дезаш хуле из хувц, кхоана ханнахьа балха шоай автобус араяллийтара е езе заправка ю, беча балхага ладувгIа дезаш йола моттиг шиъ сменщика ховргдолаш белгал а яькхе, хоам бу цунга.

Хало тIакхаьчачун оагIув хьаллаца, цунна эшаш дола гIо де мичча хана а кийча ва Б. Мехтиев. Цу даькъера дукха масалаш доаладе йиш я цун балхах лаьца. МаршрутагIа водаш дукха моттигаш нийсъеннай цунна шийна бовзаш-безаш бола новкъостий автобус еха, сеца латташ. Царна эшаш йола запасной оатхалаш яле, де деза гIо даь мара цIаккха дIавахавац из. Цхьан дийнахьа Шалаже пионерски лагере бераш дIа а дига цIавоагIаш, Бекмурзана наькъа тIа нийсъелар чIоагIа халача яха, цамогаш хинна йола цхьа кхалсаг. Из сиха республикански больнице а йихьа Iойиллийтар цо. Из бахьан долаш доккха баркал аьлар укханна цун гаргарча наха.

«Хьо малав ховргда сона, Iа хьанца гIулакх леладу хайча» яхаш да халкъа кица. Цун вошал а доттагIал а да предприятерча хьаьнала къахьегача, шоай декхараш цIена кхоачашдеча, къахьа дале а, доаггIаш дар юхь духхьал шоай новкъосташка дIаоалаш болча водителашца. Царех ба водителаш Мадомадов Докка, Хаджиев Мухьади, Джамбулатов Рамзан, кхыбараш. Шоайла вIаши оагIув билла, эшаш дола гIо-новкъостал дIа-хьа деш, даим яхье хьалха латташ ба уж.

Б. КОСТОЕВ.

СУРТА ТIА: водитель Б. Мехтиев.

В. ЕЛИЗАРОВА сурт.

ЦIИЙ МЕЛА ТЕАТР, Е «ДОЛАДАЛАРАХ...» ДОЛА ДОШ

КХОАЧАШДЕШ ХИННАРАШ

XX-ча бIаьшерено качбелла бала

1943 шера январе дIадоладеннад Къулбаседа Кавказа городаш, юрташ, аулаш, станицаш, республикаш, краяш, областаш фашистски гIаьрахоех мукъаяхар. Из ха лархIа мегаргйолаш я Къулбаседа Кавказе а мехка кхыча регионашка а даьхача бе-беча къамех волча 3226340 (кхыча даннегIа 3441582) сага йоккха сагото тIайосса йолаеннар а.

Лохе оаха кепатох СССР Iилмай Академе СССР исторе Института советски общества къамий юкъамоттига исторе Группа кулгалхочо исторически Iилмай доктора Николай Федорович Бугая дань тохкамаш — «Нохчийн гIалгIайн халкъий депортацех дола бакъдар». Цун ерригa материалаш еша йиш я «Вопросы истории» яхача журнала тIара.

...Нохчийн гIалгIайн Iобахьийтара кийчо еш йолга ховш хиннад моттигашкарча кулгалдеча болхлошта, Нохч-ГIалгIайченерчарна хайна а ца Iеш. Дагестански АССР чурча гIулакхий наркомо Р. Маркаряна 1944 ш. 5 январе Бере цIерагIа дахьийтача записка тIа хоам баьб, Орджоникидзевски машиннаькъа начальника К. В. Ильченкос 1943 ш. декабре а тIехьа Дагестански АССР Лакхехьарча Совета председателца Тахтаровцен ВКП(б) обкома болхлошцен Бесланe вIашагIкхийттача хана царга дIахайтад «нохчийн гIалгIайн Iобохьийтаргболга а хIаьта цу гIулакха лаьрхIа хьакхаьча 40 эшелони 6000 автомашинни йолга а», аьнна. Иззамо хоамаш да Черсий-Балкхарой АССР чурча гIулакхий наркома Бзнава докладашка а.

Операци 1944 шера 23 феврале чакхъяккха лаьрхIа яр. Из чакхъяккхара хетаяь яр СНК-аси ВКП(б) Нохч-ГIалгIай обкомои «Лоаман хьалашка Къулбаседа-Кавказски военни округа (СКВО) бIун тактически учешта кийчо елга Iалашдара хьакъехьа» лаьрхIа яь решени. Нохч-ГIалгIай АССР лоаман районашка хьалчудигадар эскара доакъош, НКВД бIу, военни училищашкара курсанташ. Операци Iалашъяра чакхдаха хьадда гIулакхаш вIаштIехьдоахаш заседанеш йора лоаман районий райкомашка. Цу гIулакха йора Советий исполкомий болхлойи колхозхойи совещанеш. Масала, ВКП(б) Галашкински райкомо соцам тIанийцар балхаш де 1200 говр яхийта, 35 верст бIаьха никъ, 5 тIий тоаде, 600 кубометр жагIа кийчбе, кхыдола балхаш де.

1944 шера 31 январе Паччахьалкхен оборона комитето чIоагIбаьб нохчийн гIалгIайн Казахскии Киргизскии ССР-ашка Iобахьийтарах бола соцам. 21 феврале арадаьлар Нохч-ГIалгIай республика дIаяккхара хоадамбеча хьисапера СССР НКВД приказ, хIаьта 1944 ш. 7 марта — СССР Лакхехьарча Совета Президиума Указ. 1944 шера 20 феврале лаьрхIа оттаьча поездаца Грозне кхаьчар СССР чурча гIулакхий нарком Бери, цун заместителаш хиннараш Б. З. Кобулов, И. А. Серов, С. С. Мамулов (Мамульян)...

СССР НКВД транспортни отдело оттаьча ханна кийчъяьяр машиннаькъа эшелонаш. Iобохьийташ бола нах IотIаувзара пайда ийцар США-ра лендлизагIа Иране гIолла яхийтача машинех. Уж йоагIаше а Грозне кхаьчай... НизагIа Iобохьийтача нохчийн гIалгIайн дукхалах йола сведенеш лохехьа доаладеча Бере Сталинга даьча телеграфни хоамаш тIа я.

«Паччахьалкхен Оборона Комитет. Нов. Сталинга.

Нохчийн гIалгIайн Iобахьийтара еш йола кийчо чакхйоалаш латт. Бокъонца хайначул тIехьагIа учете ийцав Iовахьийта оттаваь 459486 саг Нохч-ГIалгIайченца доазув долча Дагестана районашкен гор. Владикавказен бахараш а тIехьа». Л. Берия. 17.02.1944».

«Паччахьалкхен Оборона Комитет. Нов. Сталинга.

Тахан, 23 феврале, сатоссаш дIайоланай нохчийн гIалгIайн Iобахьийтара операци. Iобахьийтар лерттIа лел. Теркалбе мегаргболаш хьовзам бац. 6 моттиг хиннай цхьацаболча нахагахьара духьале е гIерташ, уж юхатехай лувцарца е герз духьалдаккхарца. Операцеца дувзаденна дIабаха оттабаьча нахах 842 саг лаьцав. Iуйрийна 11 сахьат доалаш бахача моттигашкара Iоьараваьккхав 94 эзари 741 саг, вешта аьлча Iобахьийта боагIарех 20 процент совгIа, царех 20 эзари 23 саг машиннаькъа эшелочашка дIачуховшабаьб. Берия. 23.02.1944».

«Паччахьалкхен Оборона Комитет. Нов. Сталинга.

Нохчийн гIалгIайн Iобахьийтара операце лелама хьакъехьа хоам бу аз. 24.11. Iуйрийна нах бахача моттигашкара Iовоалаваьв 333.739 саг, царех эшелонашка дIачухоаваьв 176 эзари 950 саг. 23 феврале делкъел тIехьагIа Нохч-ГIалгIайчен ерригаш а хIана яц аьнна йолча районашка доккха лоа диллад, из бахьан долаш халонаш тIаэттай нах Iобоалабеча, къаьстта а лоаман районашка. Берия. 24.02.1944».

«Паччахьалкхен Оборона Комитет. Нов. Сталинга.

Нохчийн гIалгIайн Iобахьийтара операци лерттIа лел. 25 феврале сайрангахьа лестача хана машиннаькъа эшелонашта дIатIаеттав 352 эзари 647 саг. ТIаботтача станцера баха Iоховшабеча кердача моттиге дIаяхийтай 86 эшелон. Берия. 25.02.1944».

«Паччахьалкхен Оборона Комитет. Нов. Сталинга.

29 феврале кхаччалца Iо а воалаваь, машиннаькъа эшелонашта дIатIахоаваьв 478479 саг, цу даькъе 91250 гIалгIа. 177 эшелон етта я, царех баха ховшабеча кердача моттиге хIанзле а дIаяхийтай 157 эшелон... Лахкача лоамашкарча Галанчожски района цхьайолча моттигашкара Iо ца воалавеш нохчашка 6 эзар саг висавар лоа доккха диллари наькъаш ца хилари бахьан долаш, уж а укх 2 дийнахьа Iобоалабаьн тIабеттан барггба. Операци дика вIаштIехьъяьккха а духьале хиннеи кхы тайпа довнаш дийннеи цIенхаштта моттигаш ца нийслуш а йода... Операци чакхйоаккхача юкъагIа нохчашкен гIалгIашкен 1016 саг — антисоветски элементаш лийцай. Хьадьаккхад 20072 доалаш дола герз, цу даькъе 4868 топ, 479 пулемети автомати. Л. Берия. 1.03.1944».

«Паччахьалкхен Оборона Комитет. Нов. Сталинга.

Операци чакхйоаккхача дакъа лоацаш хиннаб тайп-тайпарча областашкара хьатIаэза, дукхагIбараш цул хьалхагIа къоаршойн гIалмакхойн Iобохьийтача операцепа дакъа лоацаш хинна НКВД бIунцара 19 эзар эпсарн бIухои, хIаьта, цул совгIа, дакъа лоацаш хургба балкхарой Iобохьийтача операцена юкъе... Кхо операци чакхъяккхарах СССР Малхбоалехьарча районашка Iобахьийтаб 650 эзар нохчий, гIалгIай, гIалмакхой, къоаршой. Берия. 7.03.1944».

Из зуламе акци чакхйоаккхача хана нагахьча саго теркалдаьдац малагIча къамах ва яха дош. Цудухьа нохчашцен гIалгIашцен Iобахьийтачарна юкъе нийсбеннаб краерча кхыча халкъех бола викалаш а, цу даькъе 80 аварец, 27 гIумке, 6 хIире, 2 селе, 14 черсе, 4 азербайджанец, 4 жугате, кхыбараш. СССР НКВД-ега ледкъачул тIехьагIа уж, боалабе боаггIача тайпара, юхабоалабаьб. Уж санна болча нахах 500 совгIа саг хиннав Кавказски регионе.

Iобохьийтараш Казахски ССР-е хьожабаьб. Шийна дагадоагIараш дувцаш Къулбаседа-ХIирий обкома отдела заведующе гIалгIачо Х. Арапиева язду: «1944 шера феврале дар из. ТIанкI аьнна хьалйизача «телячи» вагонашка а доахкаш, сердали хийи доацаш, бетта гаргга дахар тхо йовзаш йоацача моттиге долхаш... Тиф хьайра. Дарба цхьаькха тайпа а дацар. Лоацчача юкъа сайцача хана бIарггаго адам доацача эрий арарча разъездашка поездашта юхе паровозаша аратийсача кIурзаша Iаьрждаьча лайла дIабухкар байнараш (вагона пхе метрал гаьна ваьннар циггача топаш техе вувра)».

1944 шера апреле СССР Лакхехьарча Совета сессе цхьан къайлагIарча заседане хьахкхайкайир хинна даьннача хIамах лаьца йича санна. гIалмакхой, нохчий, гIалгIай Iобахьийтарах ВКП(б) ЦК Политбюрос яь решени. Цхьабакъда, из акци дIахо йодаш яр. Цо чулаьцар ЦIеча Эскара мугIарашкара дIабаьха (1944 шера февралал тIехьагIа) нохчийн гIалгIайн. Фронташка лаьрххIа теха приказаш дар. 3-ча Украински фронта НКВД бIун начальника И. Павлова кулг а яздаь фильтрационни комиссей председателий цIерагIа яхьийтача распоряжене тIадожадора «беррига къоархой, нохчий, гIалгIай балкхарой Казахски ССР НКВД спецпоселеней отделий мукъагIа Алма-Ата дIахьожабелга».

1944 шера 19 мае ЦIеча Эскара формированей Керттерча управленера хоам кхаьчаб Чернышовга, 10 июне 33-ча Запасной стрелковн бригаде (г. Муром) гулбергба 1 эзар тIема гIулакхаш тIара (сержанташ мугIарера бараши) нохчий, гIалгIай, къоаршой, аьнна. Уж берригаш а эскарера дIабаха безаш бар. Костромской областерча Галичскии Буйскии леспромхозашка хиннав 1183 нохчо, гIалгIа, къоаршо, царех 955 саг. СССР НКВД ОСП начальника Мальцева Чернышова цIерагIа дахьийтача докладной записка тIа хоам мабарра, ЦIеча Эскарера демобилизаци яь хиннав.

Берригаш а, СССР НКВД ОСП даннегIа, фронтера юхабаьхараштен Iобахьийта боагIараштел юкъе хиннаб: эпсараш — 710, сержанташ — 1696, мугIарера салтий — 6488. ХIаьта берригаш а лаьрхIача, спецпереселенцашта юкъе хиннаб (Iодохьийтача дерригача халкъий викалаш а тIехьа) эпсараш — 5943, сержанташ — 20209, мугIарера салтий — 130691. Военни гIулакх деш мел хиннарашкара дIадаьхад военни билеташ (царна меттел справкаш тийннай), царна лелае мегийтаяц погонаш, дит долен доален герз.

Iобахьийтара операци 1945 шера а хиннай. 1945 шу доладеннача юххье Ивановски областе кхаьчав Iовахьийта нохчашкха 585 саги къоаршошха 79 саги. Баьхача моттигашка биса нохчийн гIалгIайн, гIалмакхойн, къоаршойн балкхаройн хьагучабоахаш йола акцеш лелайй. Уж тIулакхаш Къулбаседа Кавказах товсаденна Iийнадац. 1944 шера а тIехьа Бере НКВД моттигашкарча управленешта указани еннай, «паччахьалкхен заданегIа» ерригa Кавказ а чулоацаш Iодахьийта оттадаьча къамех бола нах лирагIча порядкагIа, «цхьаккха а къайла ца хьош» хьагучабаха а уж Казахскии Узбекскии ССР-ашка Iобахьийта а, аьнна.

Халкъаш Iодохьийташ леладу акха гIулакхаш чакхдоалаш латтар. СССР НКВД даннеегIа 1945 шера октябрь бетта юххье 405900 бар Iобахьийта хинна нохчийн гIалгIайн. Iобахьийтача хана денз 1948 шу чакхдалалца спецпоселенцаш дIаюха ахара сводка тIа белгалдоаккхар 1943—1949 шерашка Iобихьа нохчий, гIалгIай, къоаршой, балкхарой 608749 саг хилар, шоаш Iобахачарех 27530 саг, тайп-тайпарча бахьанегIа дIавахачарех 184749 саг хилар.

НизагIа халкъаш Iодахьийтара хьакъехьа шоашта хетар дувцар цу халкъий викалаша шоаш Сталинга кхахьийтача каьхаташ тIа. «Сталина цIерагIа писмо дахьийталар аз — хоам бера С. Ш. Измайлова (Назране Iоваь-хьалкхийнача). — цу тIа аз яздаьдар иззамиссел сагаца къизал йолаш хIама хинна моттиг йовзац адамий историна, аьнна».

Цхьабакъда, уж каьхаташ «халкъий даьга» дIакхаьчадале тамаш я. Цу акхача гIулакхий шоай мах баьб цу хана а тIехьа бовзаш хиннача Iодахьийтача халкъий интеллигенце викалаша. Кугультинов Давида, кхыча гIалмакхошца Бадмаев Алексейцен Сусеев Аксенацен цхьана (цу хана Бийске бахаш хиннаб уж) аргIанарча Сийлахь-боккхача Октябра шераца дувзаденна яь Сталина доклад ювцача дакъа лоацаш волаш, дIакхайкадаьд: «ХIанз гIалгIай, нохчий, татараш, гIалмакхой, монголаш хIалакбаь дIабоахаш латт. Сталински конституци — из фикци я. Шиъ аргIанна Сусеева аьнад: «Со кхеташ вац, СССР халкъий цхьоагIонах дувца Сталина мишта мог, нагахьа санна гIалмакхой, нохчий, гIалгIай, кхыдола кагий халкъаш цун шиъ лоIамагIа дIа-хьа кхайсан низаш тIалоаттадеши хилча. Цул тIехьагIа а хила йиш я халкъаш цхьоагIо йолаши интернационализм чIоагIен?»

Iалаьмате халача хьал гIа хиннаб спецпоселенцаш. СССР НКВД ОСП начальника М. Кузнецова Костромской областа УНКВД цIерагIа дахьийтача письмо тIа дийцад «СССР Наркомалеса хьу кийчъеча организацешка болх бе бахкийтача нохчий, гIалгIай, къоаршой, крымски татарий вахара гIулакхаш воча хьал тIа хилара». Къаьстта чIоагIа эшаш хиннай чуIе моттиг. Х. Бокова даннеегIа, Акмолински областе планагIа хьалде лаьрхIа хиннача 1 эзар цIеноех 1946 шера июль хьатIакхоачаш хьалдаьраш 28 цIа мара хиннадац. Талды-Кургански областе планагIа хьалде лаьрхIача 1400 цIенах хьалдаьраш 23 цIа мара хиннадац. Джамбульски, Карагандински областашча спецпоселенцашта лаьрхIа цIенош вIалла хьалде а доладаь хиннадац. Киргизе 1946 сентябрь болабеннача юххье спецпоселенций 31 эзар дезалах даим чуIергболча цIеношца Iалашбаь 4973 дезал мара хиннабац. Царех дукккхабараш коашкарча кхолленашта кIал баьхаб. Керда баха Iохайшача моттигашка а низаш тIалоаттадаьд. Бере кулг тIа а долаш 1945 шера 2 декабре № 244 йола директива яхьийтай, цунна хийттачогIа, «СССР Лакхехьарча Совете деча хоржамашта кийчо яра чакхйоаха мероприятеш юкъагIъяхара тIадерзадаь гIулакхаш сихдаьча» спецпереселенцашта юкъе агентурно-оперативни болх чIоагIбелга дIадехаш. Цу директивага хьежжа «политически тешаме ца хиларах» 17 гIалмакхо лаьцав Тюменски областе. Цу цхьан ханна 1945 шера 13 декабре Узбекистана КП ЦК секретара У. Юсуповен Узбекски ССР чурча гIулакхий наркома Ю. Б. Бабаджановеи яздаьча записка тIа белгалдаьккхад хоржамашцара гIулакх спецпоселенций дика хилар.

Нохч-ГIалгIай республика, даим баьха нах Iобахьийтачул тIехьагIа, кхы цар цIерагIа йоацаш дIаяьннай. СССР Лакхехьарча Совета Президиума УказагIа РСФСР-а юкъе хьаяьй Грозненски область. Биц а балийта нохчийн гIалгIайн географически карта тIара дIабахар духьа ВКП(б) Грозненски обкомо 1944 шера 19 июне решени тIанийцай областа районийи, районни центрийи, юртийн цIераш хувцара хьаькъехьа. Доассаленнача лаьтташка нах баха Iоховшабе болабеннаб: Старо-Юртовски районе дIатIанийцаб Кизлярера, Ростовски областера 811 дезал, Шатоевски районе — 81 эрсийн 140 дагестански дезал, эрсийн гIумкийн колхозаш йиса хиннача Гудермесски районе ваха тIавенав 2800 саг. Ачхой-Мартановски районе тIанийцаб Грознерен Дагестанерен 410 дезал, Галашкински районе — Дагестанера 50 дезали 250 эрсий дезали.

НизагIа нохчийн гIалгIайн Iобахьийтар воча оагIорахьара Iалкъад хьалха хиннача республика территоре тIа халкъа боахам юхаметтабаран дIахо дегIабоалабаран, юхасоцадаьд нохчийн гIалгIайн культура дегIайоагIийта. Цу халкъий дукха исторически памятникаш хIалакдаьд, цу даькъе революцен къахьегамен турпалий памятникаш а йоазув-дешар ца ховлга дIадаккхара болабаь хинна болх юкъагIбисаб.

Къулбасела Кавказа халкъаш низагIа шоай мехкех а даьха Iодахьийтара проблемана уйла тIа а йохийташ, 1989 шера хиннача КПСС Нохч-ГIалгIай обкома пленумо Iилмахой тIахьийхар «ларде дадараш къаман бахьанаш а доацаш, политически бахьанаш долаш йола из вай юкъара хьовзам» лархIара. 1944 шу республика халкъашта «къаман бала а хинна дIаэттад», хIаьта уж Iодахьийтар ше — «Сталина культ личноста йолча хьалашка леладаьча законагIа доацача дуккхача гIулакхий цхьа дакъа а хинна». Пленума решене тIа белгалдаьккхад, «халкъаш Iо, халкъаша а ца а кхухьийташ, интернациональни социалистически законностах дола деза ленински васкеташ низагIа шоай кара дерзадаьраша кхахьийта хилар.

«Кавказский край» яха российски регионально газет, 1991 шу, январь.

Москва, пресса тIа хоам баь махиллара, репрессированн долча Россе халкъий Конфедераце учредительни съезд хинкай. ХIаьта цига эггара йоккхагIъяр гIалгIай делегаци хиннай. ГIалгIайчон «Нийсхо» яхача демократически парте лидерех цаI С. Ахильгов конфедераце президиума председатела заместителалла хержав, хIаьта къамашта юкъера довнаш сиха теркалдара Комитета керте эттар гIалгIай делегаце цхьаькха цхьа викал-журналист Б. Чахкиев. «Голос Чечено-Ингушетии» яхача газета оагIош тIа хьааьнна шиннена а хетар — депортированни халкъий ерригa проблемаш къоастаяра наькъаш парламентски методаца леха а корада а деза, къамашта юкъе ювла моастагIала цIераш цхьана йоае еза...

Майра кIант

Бязиев Сулейман ваьв Искхача Ачалхке. Цун да Сайдул 1877—1878 шерашка эрсий - туркий тIем тIа дакъа лоацаш хиннав. Шийгара майрали девали гойташ хиларах, цIерах дола тури Георгиевски ЖIарги деннад цунна. Цигара цIавеначул тIехьагIа дикача фух йола говраш йолаьй Сайдулас. ЗIамигача Сулеймана дукха езаенмай говраш, тIера хиннав уж хахкара. КIаьнк кадай волаш раьза вар да. Хи тIа гIолла нек деча, кIалтохаргах летача, хьалхавалара, водача, массанахьа а хьалхле йоаккхар Сулеймана. Массехк шу даьлча дас дувцар ше тIем тIа волча хана леладаь хIамаш, туркашца майра лийта гIалгIай, баь го бохабаь ше аравалар, разведке хинна майрал, къаьстта болгарски чIоагIале Шипко йсаккхача хана гIалгIай майра латар, теркамца хьаэцар кIаьнка. ЧIоагIо йир цо, даьх тара хила аьнна.

Германски империалисташа хьоабаь, Дунен хьалхара тIом болабелар 1914 шера аьхки. Цу тIема юкъеззар Росси а. Из лорае баха раьза бараш дIаязбеш моттиг яр Назрановски округе. Водачун говри герзи ший хила дезар. Хьалха болхачарца, ший говраца, герзаца цига вахар Сулейман, бакъда, зIамига хиларца могаванзар. ГIайгIайне цIавахача Сулеймана дIадийцар шийна хинна халахетар даьга. «ХIама дергдац кIаьнк, — аьннад дас, — хьай ханна гIоргва хьо. Даьхе лорае».

Октябрьски революци яьнача хана Сулеймана 21 шу даьннадар, тIаккха 1918 шера болабелар граждански тIом. Цу шера гуракьа гIалгIай партизаший командир вола Орцханов Хизир Владикавказ яха город кIайбарех лорае нах тIахьехаш волча хана, сихвенна цига болхача партизанашца вахар Сулейман.

1919 шера февраль бетта хьалхарча деношка Деникина эскар инарал Шкуро керте а латташ, цхьан оагIорахьа Владикавказ йолчахьа доагIар, шоллагIча оагIорахьа Долакха - Юрти, ТIойЮрти йолчахьа тIагертар. Шкурос хабар дайтар, гIалгIай лаьтта гIолла Владикавказ хьалаца дIадахийта тхо, аьнна. ГIалгIаша аьлар, «Тхо цIаккха а мохк бохкаш хиннадац».

Из шоашта дIахайча, деникинцаша чIоагIо йир, гIалгIай юрташ йохае. Долакха-Юрта тIайолаелар инарал Ляхов керте вола Кубански линейни дивизи. Болабелар къиза тIом. Хьалхара тохар тIаийцар юрташкара оарцагIа баьхкараша, ди сайранга даххалца майра латаш, моастагIий юхатехар цар.

Долакха - Юртара хьал хезача, Владикавказ лораеш лаьтта гIалгIай партизанаш, Орцханов Хизир керте а волаш, новкъостал де баьхкар, хIаьта а этта хьал гIалгIашта кхерам болаш дар. Партизанаша чIоагIале лаьцар юртарча кашмашта юкхе. МоастагIий юхе а бахкийта, топаши пулеметаши етта болабелар уж. Эггара кхераме моттиг нийсъелча, тур бе а делла, моастагIашта тIаведар Сулейман, шийна тIехьа нах а боахаш, цкъарчоа моастагIий Сайдар, бакъда, шоай низ гул а баь, юха тIаболабелар уж. Гуш дар Iетта гебагIаш, деттача товрех дIауха сийгаш, цу юкъе аьрда кулгах яь чов а йолаш, аьтта кулгаца тур а детташ моастагIий легабора Сулеймана. ТIом лаьгIлуш латтар. Байна бадача белогвардейцашта тIера герз хьадаккха аьнна Сулейман Iовийрзача хана, цIаьхха тIехьашнахьара тIавенача цхьанне ворох гебагIа Iеттар, тур теха цун белаж ахъяьккхар цо. Мичча бесса дале а, этта хьал гIалгIашкахьа дацар, цу кхераме ча хана новкъостала баьхкар Евгений Казанцев керте вола владикавказски курсанташ, Бетал Калмыков керте вола черсий, грознера болхлой, кхыбараша . ЧIоагIа кхерам боллашехьа партизанашта патронаш тIакхухьаш дар бераш: А. Джандаров, Х. Лячиев, А. Кулбужев, чувнаш дIаехкаш яр йиIиг К. Долгиева.

Бийса тIайоагIача хана партизаний низ эцабелар, белогвардейцаша дIалаьцар Долакха - Юрт. ШоллагIча дийнахьа Наьсаренгахьа йолаелар бераши, истийи, човнаш хинна нахи тIабола вордаш. Вордашта хьалха долхар жаи доахани. Човнаш хиннача нахаца, ДаьттагIе яхача лоаман юрта нийсвелар Сулейман а. Укхаза хала човнаш хиннараш наьха цIеношка нийсбир Орцханов Хизира. Арчхоев Iаьлас, раьза а волаш, ший цIагIа чуийцар Сулейман. ХIанз 90 шу даьнна Iаьла Нестеровски станице вахаш ва. Цо дувц: «Са цIагIа дарба деш ворхI бутт баькхар Сулеймана. Аз Галашкара лор кхувлар цунна. Хинна чов кхераме яр, хIана аьлча, Iетта гебагIа ворох чанхбаьннабар. Цу хана дарбане бар думи. ЦIийдаьча аьшкасаьргех думе дакъилгаш а дехке, царца цIенйора чов. Сулеймана цкъа ахI оалаш хазанзар сона, тамашийна чIоагIа сар вар из, хетарах 25 шу даланза».

1944 шера 23 феврале нохчийн гIалгIайн мехках боахача дийнахьа, са тоссача хана, Сулейманар цIагIа чубаьхкача салташта бIаргадайра пенах хьалъэлла уйлла тур. Из чехка хьа а яйца цу тIара йоазув Iодийшар: «Бязиеву Сайдулу. За храбрость в русско - турецкой войне 1877—1878 годов». Из тур хьалургдоацилга хайча, царна тIакхоссавелар Сулейман, вIаши тоссабелар, ер ве минот яханзар. ТIехьагIа, Павлодарски областа Качирски районе, шоаш бахача наха, хала а хеташ дувцар Сулеймана, шийгара салташа дIадаьккха хинна даь тура. Укхаза Сулейман МТС экспедиторалла балха отт, хIаьта керда трактораш тоаю цех хьайийллача, цун начальникалла оттаву. Балхах дика кхеташ вола из массанена а везар, лоархIар ерригача коллективо. Болх дика барах цунна тийннай сийлен грамоташ, кхыдола совгIаташ. 1949 шера 18 феврале, ший декхараш кхоачащде командировке вахача хана, цIаьхха авари хиларах кхелхав из. Сулеймана хиннаб дезал; виъ воIи ши йоIи. ЗIамагIа вола воI Бязиев Микаьил Орджоникидзевски станицерча № 10 йолча тика кулгалхо, «Советски торговле отличник» ва.

Малгобекски районе уллача СоагIапча латт памятник. Горданов Тоаркхо - Хьажийна оттадаьд из. Цу памятника юхе ядача мраморни Iоакъаш тIа язбаьча «наьха цIеращца, дошоча алапашца язъяь Бязиева цIи а я, цун сурт Грозерча краеведчески музее да, хIанз а дийна ба из вовзаш бола нах.

Т. ХАШИЕВ.

ДИЦЛУРГДОАЦА СОВГIАТ

Доккхача цIейга санна нах гулбеннабар цхьоалагIча феврале Сунженски района Нестеровка яхача станица культура ЦIагIа. Беза хьаьший бар цига баьхкараш. Хано къа ца деш, гаьна а ца доаккхаш дола хьоашал дар горожанаш культура ЦIенна совгIата денача картинашца денар.

Художникаша шоай мастерскешкара безача маьха картинаш денадар. Ерригача Нохч - ГIалгIайчене ворхIлагIа мара йоаца картинни галерея яр укхаза торжественни хьале хьаеллаш хиннар.

Живописан графикан шовзткъа совгIа картина дар дерригаш а художникаша станица бахархошта совгIата денараш.

Царна юкъе къаьстта теркам тIаозаш дар Полонкоев Мурада «Сайре», «ХьоашалгIа», яха картинаш, Умарсултанов Вахит «Къаьна юрт», «Харачой» яхараш. Лоаман наьха вахар, оамал, гIулакх гойтар цар. Царга хьежаш хеталора вайнаьха быте кхаьчача санна.

Шамурзаев Шамилас дилла «Кхелетачун сурт» ваццалца саг бIарахьежаргволаш селла хоза дар.

Iалаьмате хоза йола лоаман пейзажаш яр Слободин Андрея сурташ тIа хиннараш.

ЦIаьхха хозъелар культура ЦIен интерьер. Шоашта совгаIташ дахьаш баьхкача художникашта НГIР культура министерства болхлошца чIоагIа ловцаш доахаш а баркал яхаш а бар «Коммунизмага бода никъ» яхача колхоза къахьегамхой, юртара бахархой.

Т. ХАШАГУЛЬГОВА.

Ахчан реформа хьакъехьа дийцача «кIал кIийле йоацача йоахарий» кIийле хиннай. Из мичче бесса хиннадале а, москвичаша иштта кхетадир-кх «къаьстта доккхий ахча» хувцара хьакъехьара президентски указ.

Баха нах латтар сбербанкай корилгашта хьалхашка, шоашта болча балийна халла Iоадаь 1961 шера арахийца пхе тумайи итт тумайи банкноташ (каьхаташ) бе а доахкаш. Цига латтар пенсионераш, инвалидаш, командировке бараш, боагтIаше а вокзалашкара баьхка нах.

СУРТА ТIА: ца кхувш висар, тIехьависав?.

С. МАМОНТОВА сурт.
ТАСС фотохроника.

ФЕВРАЛЕРА ХАОТТАМ

ДIаяхача хана 15 феврале хиннача хаоттамга хьежжа хургъя бIаьсти, оалаш дар. Нагахьа санна цу дийнахьа дарц хуле бIаьсти тIехьаяргья, хIаьта из ди дIайха, йийкха йолаш хуле — хьалха яргья, йIайха а хургья, йоах.

Феврале, массаза а яхар санна хул, циклонически гIулакхаш, чIоагIлуш, хаоттам кхоалленаш йолаш, лоа делхаш, мух, дарц хин хекхаш хул. Йоачан дукхагIа яхь Средиземни оалачеи Iаьржачеи фордашкара хьаювлача циклонаша. Цкъаза цар ша а буллийт. Цудухьа, феврале наькъашка ша а билле автотранспорта новкъарлеяш ю, авареш хул, нах а лозабу.

Феврале-м фегара температура 22 градусага кхоачаш лакх а лу. Масала, 1958 шера 18—19 феврале 22 градус йIовхал эттар вайцига. ХIаьта къулбаседенмалхбоалехьара тIаенача шелало 1972 шера 2 феврале 31 градус шелал оттайир.

Нохч - ГIалгIайчене фегара юкъера температура дуккхача шерашка баьча земагIа 2, 4 градус хул январечул 1 градус лакхагIа.

СССР Гидрометцентра сведенеех Нохч - ГIалгIайчене бетта йола юккъера лаьрхIа температура дуккхача шерашка хиннача хьисапе хила тарлу, хIаьта йоачан а юкъера лаьрхIача 20 мм., дуккхача шерашка хиннача тайпара хила тарлу.

А. СЕРДЮКОВА,
инженер-синоптик.

Редактор
С. И. ЧАХКИЕВ.

«СОНА ФУ ДЕГIАД ХЬАЖАЛ, ВАНГА!»

дийхад Анатолий Кашпировске

Болгарерча хьожаш йолча кхалсагагара

Вангас ше йолча ухараш тIайнбеш йола Рупите яха юрт Грецецарча доазон тIа хIана яц, аьнна, я. Дохк доаллача геттара Iуйрийна долхар тхо цига ира бовхьаш долча бирсача чхараштен лакха шувнаш долча чIожештен юкъеда голаш етташ бодача лоаман новкъа гIолла. Ши-шегIа уйла ессар дегчу: ерамо моттигаш хила езаш я-кх уж поал хехкараш, жиний аьлий, хьежараш... хула моттигаш.

Юххера а дIакхаьчар тхо Рупите. Гаьна йоаццаш йоккха йоацача Петрич яхача городке ях Ванга. Цига зIамига цIалг да цун. Цигача я «офис» а(контора, канцеляри, служба), нагахьа санна гонахьа цхарала карт а IажагIа-цIе кирпишк тIаулла тхов а болаш болча цу зIамигача ардакхех баьча гIирсах ишта ала мегаш дале.

Массаза а, йоах, цу карта гоннахьа гулбенна латташ Вангана тIабаха ловш Iалаьмате дукха нах хул. Цига ух Болгарера меттел, кхыча мехкашкара нах а. КIирандешка нах тIаэцац цо, цхьабакъда, тахан йоагIаргья из укхаза лаьрххIа советски лора - психотерапевта дукха.

... Тхо хьалхагIе а даьхкадар, цудухьа Вангай веший воIо Дмитре цIеной ах дакъа дIалоацача ший фусаме чухьийхар тхо ха хьатIакхачалца дагIа, сабарде, аьнна. Сакъердалора кхуврча йоагача цIеро деча татаца, чам болаш хоза хьаж йоагIар хьаша- да везача фусамдас кийчдаьча кофех. ЧIоагIа чаме хий дола IажагIа кхораш а буаш, гIоръяьннача ший даьйишех Дмитре дувцача хабарга ла а дувгIаш дагIар тхо.

— Хьо варга чIоаттIа хьежаш я из! — аьлар цо Кашпировскега.

Тормозий тата а хеза, корах дIаарахьежар тхо. ЦIен юкхе ена хьэттар «Волга». Машина чура хьаараьлар тоаенна кхалсаг, зовнеча гIараца кхайкар из:

— Господин Кашпировскиi! Мичав хьо?

Ванга цIагIа дIачу а йига, цу сахьате тхо долча юха чувера веший воI.

— Хьаволле, — аьлар цо Анатолий Кашпировскега. — Хьон хьа талмачи мара вехац цо. Корреспондент бIарго безам болаш яц.

-ЦIи йов укх балха! — сай дагахьа сердар со. — Еррал гаьна никъ бахьаш наIарга Iохайна ягIа енай со! Сона хинна бохам Кашпировске теркал ца беш бисанзар. Саго зуврдоацаш кулга-самалагIа хоам бир цо сога: сагота ма хила, долла хIама вIаштIехьа хургда! оалаш санна. Хила а хиннадар из иштта, цу сахьте дIачуйийхар со.

— Пурам деннад. Цхьабакъда, сатийнна ягIаргья хьо, хаттараш ма делахь, сурташ ма дахалахь, йоазош ма делахь, чу ма гIерталахь, — хьехар дора сона Дмитре.

Башха безам боацаш тIаийцар цо со, ший веза хьаша бахьан долаш ше со тIайийца хилар хьа а хьокхаш. ДIаьхха готтача ял-цIагIа наIара юхе саьнга Iохайра со, тIаккха хьожаш йолчо эггара хьалхагIа эккхийта сайга оалаш сона хьахезар:

— Хьакхьчар хьо, йоазошдерг? Из горшока чу дагIа зиза хьа хIана денадац Iа сона?

Ва даьла! Из вIалла дага а мича дера сона! Вангас къайленаш йоашхаш дола рубинови кхерилгаш а цу гIулакхашта эшаш дола шекар а (Болгаре къе хинна хиннадар из) тхога доацилга а хайна, софийски журналисткас Сребрина Талевас горшока чу дагIа башха-хоза зиза денадар, шоаш хьожашьяр йолча долхаш шоашца дIахьолаш из аьннадар цо. Тхоаш Iохайша даьгIача кхуврча юкхе Iоттадаьдар аз из, хIанз дип а денна енаяр-кх. ТIаккха из долга мичара хов Вангана?! Дмитре аьнна хила деза из.

Хьа а дена, дIаделар аз цунна из. Зиза йIаьхача кIаьдача лордашта тIагIолла кулг хьекха эттар Ванга, йист а ца хулаш. ЗIамигача, дизача дегIара, химически завивка яь кIайбенна корта а болаш, безаме, вIалла къаьна ца хеташ юхьмараш а йолаш йола из кхалсаг букъ беттача гIанда тIа Iохайна ягIар. ВIалла теша а тешацар цун 79 шу даьннад аьлча. Цхьанахьа яздаьдар, цун юхьмараша цецвоакх — веннача сага мо мара юхь хувцалац цун, яхаш. Бакъдац из. Берригаш а санна кхалсаг я. Цун башхало—кIеззига тIехьашкахьа юхатеIа корта а вIашагIлетача бIарга ногIараштa тара лесташ, цIе бессача ахгомашца тоIIадаь дIакъайла бIаргаш а.

Оаз хаьдда, зовне я Вангай. Хетташ а доацаш, дош чIоагIдеш санна ду цо хаттараш.

— Из хьай говзал маца гучаьннай хьона, Анатолий?

— Из ала йиш йолаш вац со...

— Ва! Сона-м хов, масала, хургдар хара говзал сайна маца гучаьлннай. Са бIаргаш дайнача дийнахьа.

Цхьабакъда, юххьанца Кашпировскена хургдар цо дувцача хана дош доацар хийтар сона из сай дагахьа. Хала да цун берий, сесага цIераш ха, нагахьа санна цу сагах лаьца селлара дукха яздаь хилча? ГIалат ца йоалаш цIераш яьхар цо дукха ха йоацаш из ваха хиннача мехкий а. Из а ха безам мелболчоа ховш да.

Со шек йолга шийна ходелча санна, сога йист хилар Ванга:

— Iа яздер фуд, йоазошдерг? Дуненах язду Iа е нахах язду?

Минот яханзар аз цунна жоп дала: из хьона ха деза! ХIаьта а сай ханнахьа сецар со. Цунах а кхычох а язду, аьлар аз.

— ДикагIа да хьона Iа нахах лаьца яздой, — шиш болаш тIадожадир цо сона.

Шийна хетар кхыча тайпара ца а деш, духхьал ишта — дайта хьежар из Кашпировскега а. Вела а къежаш жопаш телар цунна Анатолий Михайловича. Дикача дагара вар из, каст-каста бегаш бора цо. Со а санна цу дерригача хIамаех тешар из.

ХIаьта Вангас цхьа цIераш йоахар: гаргарча е бовзача наха юкъе йий ужжаморгаш?

Яц? ХIаьта ерраморг?.. Укх мехкашка хиннавий? Хиннавац? ТIаккха цигача юха а оалар: укх мехкашка хьо хиннавац...

«Хургдар ишта ха-м сонз могаргдар!» — хийтар сона, тIаккха язде хIама доацилга сай дагахьа сона халахийттача ханна йист хилар сога Ванга:

— Са сурт доаккхаш-м яц хьо цига? Ма даккхалахь, аз пурам лац хьона.

Кашпировскена лалла дIа а этта цхьана тIехьаленна сурт доаккхийтаргдар вай, яхаш оаха мел дукха дехар дарах, цхьаккха дича а раьра хилланзар из сурт даккхийта. Кхалсаг — кхалсаг я!

— ДикагIа дар, фуннагIа хаьтта а Iа сога цхьа хIама хоаттаре! — йист хилар из Кашпировскега.

— ХьатIадоагIача шера со лергва аьннад сога, — дIаволавеннавар Анатолий Михайлович.

— Хьан аьннад из? — ше ягIачара хьалкхоссаелар Ванга.

— Цхьан газеташ тIа яздаьдар - кх...

— Ма тешалахь цу йоазошдергех! — дорхьенна из къамаьл чакх а даьккха, юха а согахьа хьайийрзар из.

— ХIаьта хьох лаьца яздеш йола ер журналистка (духхьашха са тайпан цIи нийса — яьккхар цо) хьехархо хила езаш яр, цунна эггара дикагIа мегаш да из.

ХIанз дувцар да хьона массада а кIалдихьа! Со-м цIаккха а мича хиннай е школаца а, е хьехархошца а безам болаш! Со сай хIанзарча професена мегаш хиларах шек я-хьогI из?!

Гучох, со цу къамаьла раьза йоацаш санна а хийтта, Анатолий Михайловича кIаьдде лаьрхIар из хьал. Вангай кулг ший бе а делла, аьлар цо:

— Тетя Ванга, ма хоза кулг а да ер хьадар — дIайха, Страдивари яха чIондарг санна декъа! Дикача наьха мара хилац е хьадараш санна дика кулгаш! Хьо йIаьха яхаргья аьнна хет сона.

— Сона хургдар из Iа яхар? — хаьттар Вангас.

— Хургдар хар — са дакъа дац.

— ХIаьта а алал Iа: фу сага я со? — духхьал цунна дIатIайийрзар из. Iалаьмате Iинмерза, кIаьда яр цун юхьмараш. Сона бIаргагора, вай Анатолий Михайлович цунна чIбагIа бакъахьара саг хийтта хилар.

— Хьо я дукха нах хьо йолча бахка гIерташ хьо йолчара дIабаха дог ца доагIаши йола саг.

— Дукхачар уйлашца яхаши уж холуши я хьо. Сендухьа ду Iа из?

— Дала сайна деннар деш я со.

— Телевизор чу гIолла къамаьл ду Iа, сенна?

— Дукхача наха новкъостал де безам ба са.

— ХIама хулий?

— Хул. Операцеш е ца езаш кIалхарбаьннаб эзараш.

— Сенах хов хьона?

— Iалаьмате дукха, миллион совгIа письмош даьхкад сога.

— Хьона гонахьарбараш малаш ба?

— Бе-бе нах ба.

— Кулгаш лестадерех кхералахь. Дарбаш ду шоаш а яхаш, шоаш леладечох базар ерех. Бокъонца дола дакъа даьлагара да, из кхычарга дIадала а дохна а йиш йолаш дац. Мегаргдолаш дий из? Хьона фу хет, сона ховр мичара денад сона? Сигалара? Хой сона?

— Цу хаттара хьона цхьанне а жоп лургдац, аьнна хет сона, аьлар Кашпировске.

ТIаккха уйла йир аз: «Ер я хьона хIанз гIоръяьнна Ванга, къамаьл деш ягIа ах сахьат а даьннад, хIаьта хIанз а хаьдда хьааьнна хIама а дац».

Са дагардар хайча санна цIаьхха соцаелар из, йист ца хулаш ягIаш цхьа юкъ а яьккха, эккхийта — дагадоацар аьлар! БIаргашка боад техар сона сайга цо аьнначо.

— Йоазошдерг, хьа зIаммига ши кIий хинна хилар бIаргагу сона. Хьа дарий уж бераш?

Са бера блокнот Iодожа минот яханзар. Из-м, белггала, да а дацар цунна ха йиш йолаш! Бакъда из, массехк шу хьалха из йоккха гIайгIа кхаьчаяр сога — йиIиги кIаьнки дIадолла...

ХIаьта Ванга, дог айденна, цу сахьате сихха-сиха къамаьл де йолаелар, юххера а саавкхьаха а яьнна, хIанз шийна дукха хIамаш бIаргагуш хилара тхо духтIа а доахаш. Талмача цIи яьккхар, из шозза саг йоалаяь волга хайра. Цун виий цIи яьккхар. Анатолий Михайловича йоIа, Ленайна, дукха ха йоацаш аппендицит дIадоаккхаш операци яьлга хайра, цунах лор хургья, цхьабакъда, музыкант хуларе дикагIа дар цунна, аьлар, из музыкальни школа яьккха хиларах хIаьта а, хIана аьлча хIама чIоагIа Iаткъаш я из, цIийи лазари цунна мегаш дац. Анатолий Михайловича малагIа операцеш яьй, цун да мича а маца а веннав хьаьлар, из военни саг хинна хиларах, цунна воI чIоагтIа дукхавезаш а хIанз из массаза а цунна лалла хиларах а дийцар .. Кхы а дукха дийцар кхыдола хIамаш.

Тамаш йолаш хIама дар из!! ТIаккха мишта вIашIтIехьдаьннад цун из?

— Са бокъонца дола бIаргаш хIама гуш дац, цхьабакъда, чурчарна гу, — хьакхетадир тхо Вангас, доккха са а даьккха. — Массадола хIама гу. Аз къамаьл ду дийнабаршца а байнаршца а. ХIаьта хьона мишта гу?— хаьттар цо Кашпировскега.— Телевизорга гIолла мишта бIаргагу хьона нахагара Iазап!

— Са дега холу из.

— Цхьадола бIаргаш да хIама бIаргагуш, хьагаш, делхаш... МаьржаI-кх, Толя, Толя! Хьох хьагаш дола бIаргаш ма дукха а да-кх хьона гонахьа! ХIанзчул тIехьагIа къовсам лоаттабе беза хьа, наькъа дукха аха везаргва, дуккхача мехкашка гIоргва хьо, хIаьта массе метте боккха аьгтув а буврrба. Хьо котваргва, Толя, шоайцига цIагIа а. Хьа седкъах теш со.

Хьа ши диплом йолга хов сона. ДукхагIа малагIчарех теш хьо — царех е хьай бIаргех?

— БIаргех а дегах а.

— ФуннагIа хьатте а, кхы а цхьа хIама хаттал сога.

— Сахьалле миштай хьа? КIаьдъеннай со. Нахагахьара Iалаьмате чIоагIа кIаьдъеннай со. ХIара денна 200-нега кхоачаш нах боагIа со йолча. Берригаш а тIаэцалургбий сога? ХIаьта дукха бараш эгIазъух. Хьо а ма веннавий кIаьд. Цхьабакъда, кIаьдвеннавац хьо хьайх тешарех-м, хьона новкъарле е гIертарех кIаьдвеннав-кх. Уж эш хьона, Толя, хьо котвоал. ТIехьагIа эхь хетаргда хьона царна. ХIанз гешт де царна. Алал, тха, болгарски лорашка Iайха фу аьннад а хьайга цар фу аьннад а?

— Деррига бакъдар дIааьлар аз. ХIаьта сона, хетачох, сай оагIонгахьара бараш сона укхаза дукха корабаьб.

— Кастта массе меттера корабоагIаргба хьона уж. Цхьабакъда, хIанз санна сов веллавеле ма хилалахь. Хьайна хало тIаотте, со дагайохалахь. ХIаьта со хьа уйлаеш хургья хьона. Телефон а тоха, юха а вола.

Тхо Iадика ювца деннадар, цу ханна Ванга цIаьхха сагота хьайзар:

— Анатолий, хьай машина тормозага хьажалахь. Хьалхашкахьарча аьтта оагIорахьарча чархо хьовзам бе тарлу, хозий хьона?

Кашпировский, белггала, ва а ва вокхха автолюбитель, из кхыметтел Варшавера Киеве цIаваха лаьрхIа а вар машинаца.

Оаха халла къарвир из хIанз цкъа самолетаца гIоргволаш. Фу хул — мала хул а мича хов...

Е. ВАСИЛЬКОВА.
София — Рупите. 1990 шера 29 декабрера «Рабочая трибуна» яха газет № 299.

ТЕЛЕВИДЕНИ

5 ФЕВРАЛЬ.

ШИНАРА

I ПРОГРАММА

6.30 — Iуйре (120+30).
9.00 — Актуальни репортаж.
9.15 — Мультфильм.
9.35 — Берий сахьат (французски меттала урокаца).
10.35 — «Судьба резидента». Художественни фильм. 1-ра сери.
12.00 — ТСН.
12.15 — ЗIамига концерт.
15.00 — ТСН.
15.15 — «Города йистера больница». Художественни фильм. 16-гIа сери.
16.15 — «1991 — Моцарта шу». Квинтет ми бемоль мажор.
16.35 — «Жизнь для книги». (И. Д. Сытин). Научно-популярни фильм.
16.55 — Чемпионаца цхьана.
17.10 — Мультфильм.
17.15 — Берий музыкальни клуб.
18.00 — Документальни фильм. «Примирение через границы». Фильм 11. «Игры диктаторов».
18.50 — «Я вас любил». А. С. Пушкина стихаш.
19.20 — Художественни фильм. «Гэгмен». 2-гIа сери. «Гэгстоун».
19.50 — Художественни фильм. «Судьба резидента». 2-гIа сери.
21.00 — Ха.
21.45 — «ВИД-о» гойт: «Поле чудес».
22.30 — «Дош» яха литературно - художественни программа. «Фиалки по средам, или Мифы соцреализма».
23.25 — «Джаз в кармане. Владимир Чекасин». Фильм-концерт.
00.25 — ТСН.
00.40 — «Сватовство гусара». Художественни фильм.
1.50 — «Монологи о Юрии Гуляеве». Телефильм.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Глаголь добро...». Научно-популярный фильм.
8.35, 9.35 — Физика. 11 класс.
9.05 — Французски мотт. 1-ра шу.
10.05 — Французски мотт. 2-гIа шу.
10.35, 11.40 — Биологи. 6 класс.
10.55 — «Из истории вечной идеи» (Томас Мор).
12.00 — «Азе оаз». 2-гIа дакъа.
13.30 — «Летное происшествие». Художественни фильм. 1-ра сери.
14.40 — Ритмически гимнастика.
15.10 — П. И. Чайковски цIерагIча Паччахьалхен консерваторе студентий хора концерт. 2-гIа передача.
15.30 — «Мятежный князь». Научно-популярни фильм.
17.10 — Передачай программа.
17.15 — «Частушки XX века». Документальни фильм.
18.25 — Музыкальни открыткаш. 18.35 — Фильм-реклама.
18.45 — ИПП.
19.25 — Шуна, юьртан бахаман болхлой. Концерт (нохчий меттала).
20.00 — Бийса даькъала хийла шун, бераш!
20.15 — «Бизнес по-индийски».
21.00 — Ха.
21.45 — «Летное происшествие». Художественни фильм. 2-гIа сери.
22.50 — «Трансплантация души». Документальни фильм.

6 ФЕВРАЛЬ.

КХАЬРА

I ПРОГРАММА

6.30 — Iуйре (120+30).
9.00 — Деловой курьер.
9.15 — «Дош» яха литературно - художественни программа. «Фиалки по средам, или Мифы соцреализма».
10.10 — Мультфильм.
10.50 — «Судьба резидента». Художественни фильм. 2-гIа сери.
12.00 — ТСН.
12.15 — «Я вас любил». А. С. Пушкина стихаш.
15.00 — ТСН.
15.15 — «Города йистера больница». Художественни фильм. 17-гIа сери.
16.15 — «Кыз буран». Фильм-концерт.
16.45 — Берий сахьат (английски меттала урокаца).
17.45 — Поэзе миноташ. А. Пшеничный.
17.55 — Документальни фильм. «Примирение через границы». Фильм 13-й. «Родина, где ты?».
18.55 — Художественни фильм. «Гэгмен». 3-гIа сери. «Звезда».
19.25 — Художественни фильма премьера. «Ай лав ю, Петрович!».
21.00 — Ха.
21.45 — А. С. Пушкин. «Повести Белкина». Телеспектакла премьера. «Гробовщик».
22.25 — Н. Бабкинан «Эрсий илли» яхача ансамблан кхоллама сайре.
00.40 — ТСН.
00.55 — «Портрет в долгу». Документальни фильм.
1.15 — «Арбатский мотив». Художественни фильм. 1-ра сери. «Старый дом».

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Владимир Соловьев». «По поводу последних событий...». Научно - популярни фильм.
8.35, 9.35 — Физика. 9 класс.
9.05 — Немецки мотт. 1-ра шу.
10.05 — Немецки мотт. 2-гIа шу.
10.35, 11.40 — Литература, 7 класс.
11.05 — Здоровье.
12.10 — РСФСР городий телестудеш. «Мы редко говорим о мастерах». (Тула).
12.55 — Документальни фильма премьера. «Все сбылось...».
13.25 — «Летное происшествие». Художественни фильм. 2-гIа сери.
14.30 — Музыкальный абонемент. Презентация Российского национального симфонического оркестра в Большом зале консерватории. Передача 1.
15.30 — РСФСР городий телестудеш. «Фактор». (Пятигорск).
17.20 — Передачай программа.
17.23 — Телефильм «Зурманч» (нохчий меттала).
17.50 — Музыкальни открыткаш.
18.00 — НГIР Гостелерадио ансамбла концерт.
18.30 — Фильм-реклама.
18.35 — ИПП.
19.15 — «Ставка на делового человека». (Проблемы обслуживания нефтянников и газовиков).
20.00 — Бийса даькъала хийла шун, бераш!
20.15 — Если вам за...
21.00 — Ха.
21.45 — РСФСР Верховни Совета сессе.
22.15 — ДIалохх В. Крайнов (фортепиано).
22.55 — Футбол. ДоттагIлен вIашагIкхетар. Сборни Шотланди — сборни СССР. Шотландера трансляци.

Хаоттам

Тахан республике гIолла а Грозне а хувцалуш морхаш а йолаш, цхьацанахьа лоа а делхаш, наькъашка ша а буллаш, малхбузехьара секунде 3—7 метр мух а болаш, фегара температура республике гIолла 2—7, Грозне 3—5 градус шелал а йолаш ха хила мег.

Кхоанен ломмеи хувцалуш кхоалленаш а йолаш, йоачан а йоацаш, бе-беча оагIорахьара секунда 3—7 метр сиха мух а болаш, фегара температура бийсашка 16—21, деношка 5—10 градус шелал а йолаш ха латта тарлу.

Метеостанци.

Газета 1973 шера еннай «Знак Почета» яха орден

НАШ АДРЕС: «СВЕТ» Газета Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской Республики Чечено-Ингушского рескома КПСС,
364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 22-45-57; заместителя редактора — 22-85-07; ответственного секретаря — 22-84-68; отделов: идеологического — 22-53-12, 22-75-78; промышленности и транспорта — 22-75-81; 22-65-01; агропромышленного — 22-47-84, 22-90-66; культуры — 22-64-75; 22-54-04; писем — 22-85-64; машинописное бюро — 22-89-51; корректорская — 22-89-88.

Газет арадувл шинарей, ерей, шоаттей деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 253.